

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Praćenje reforme
zatvorskog sistema
u Srbiji

Stanje ljudskih prava
u zatvorima

BEOGRAD, MART 2012

Praćenje reforme zatvorskog sistema u Srbiji
– STANJE LJUDSKIH PRAVA U ZATVORIMA

IZDAVAČ:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
www.helsinki.org.rs

AUTORI:

Ivan Kuzminović
Ljiljana Palibrk

EKSPERTI KOJI SU UČESTVOVALI U MONITORINGU:

Aleksandra Bezarević
Milena Jerotijević

Beograd, mart 2012

Ovaj izveštaj je nastao zahvaljujući pomoći organizacije *Civil Rights Defenders* i ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu

Sadržaj

USTANOVE ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA PREMA MALOLETNICIMA.	4
Vaspitno-popravni dom u Kruševcu	6
Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu	19
STANJE LJUDSKIH PRAVA U ZATVORIMA	
KPZ za žene, Požarevac	28
ZATVORSKI SISTEM U SRBIJI	40

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima

UVODNE NAPOMENE

Tokom poslednjih deset godina, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HOS) sproveo je na desetine poseta zatvorima u Srbiji, sa ciljem da se utvrdi stanje ljudskih prava osuđenih i pritvorenih građana. HOS je od 2001. godine posetio svih 28 ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, mnoge od njih više puta. U velikom broju izveštaja¹ HOS je analizirao i utvrdio odstupanja od predviđenih rešenja iz domaćeg zakonodavstva, odnosno, međunarodnih standarda sa jedne, i prakse u sistemu izvršenja sankcija sa druge strane.

4

Prilikom prvih poseta zatvorima 2001. godine, zatečeno je izrazito loše stanje ljudskih prava. U tom trenutku u Srbiji je bilo oko 6500 osuđenih i pritvorenih osoba. Deset godina kasnije, nakon velikog truda nevladinih organizacija (NVO), međunarodnih organizacija (OEBS, UN, SE), ali i same države, stanje ljudskih prava u zatvorima je značajno popravljeno, pre svega kad je reč o smanjivanju torture i uvođenju novih (savremenih) zakonskih rešenja u oblast izvršenja krivičnih sankcija. U toku 2011. godine konačno je profunkcionisao i institut alternativnog izvršenja krivičnih sankcija², koji podrazumeva mogućnost (za osuđene na kazne do godinu dana zatvora) služenja kazne u kućnim uslovima (sa ili bez elektronskog nadzora), odnosno, preinačenje kazne zatvora u društveno koristan rad. Međutim, broj osuđenih i pritvorenih u zatvorima gotovo se duplirao u ovom periodu.

Posebno su zabrinjavajući podaci o maloletničkoj delinkvenciji, koja je u poslednjih deset godina u značajnom porastu. Srbija spada u zemlje sa ozbiljnim problemima u ovoj oblasti.

¹ Svi dosadašnji izveštaji odnosno publikacije, dostupni su na strani:
<http://www.helsinki.org.rs/serbian/ljptortura.html>.

² U trenutku pisanja ovog izveštaja (decembar 2011) oko 150 građana služi kaznenu meru alternativnih sankcija. Početkom 2012. godine zahvaljujući donaciji EU, Srbija će na raspolaganju imati ukupno 600 tzv. elektronskih narukvica, što će dodatno reducirati broj građana u zatvorima.

Sasvim je jasno da su dve decenije političkog i ekonomskog nasilja ostavile posledice, pre svega u društvenoj grupi mladih ljudi. S obzirom da su školstvo, porodica i društvo izgubili preventivnu i kontrolnu funkciju, a sve to u kontekstu ozbiljnih socijalnih problema društva u neuspeloj tranziciji, ogroman broj krivičnih dela koja čine maloletnici (ili mlađi punoletnici) više je nego logičan. Paradoksalno, jedini odgovor države je pooštrena sudska politika, koja za posledicu ima upućivanje velikog broja mladih u sistem izvršenja sankcija.

Standardi koji se primenjuju u slučajevima lišavanja slobode maloletnika specifični su i potiču iz niza međunarodnih dokumenata, ali i domaćih propisa. Iako u njihovoj primeni Srbija nije dostigla zadovoljavajući nivo, na tome se mora insistirati u budućnosti.

Ovaj izveštaj Helsinškog odbora ima za cilj ohrabrenje svih aktera koji su na bilo koji način nadležni za postupanje sa maloletnicima, da obezbede dosledno sprovođenje propisa i uvođenje standarda koji su neophodni, ali i obavezujući za Srbiju.

Helsinški odbor je tokom ponovljenih poseta ustanovama zaduženim za izvršenje mera i kazni prema maloletnicima i u izradi izveštaja imao u vidu preporuke i standarde sledećih ključnih dokumenata: Konvencije UN o pravima deteta iz 1989. godine, Standardnih minimalnih pravila UN za suđenje maloletnicima iz 1985 (Pekinška pravila), Pravila UN za zaštitu maloletnika lišenih slobode iz 1990, Smernica UN za sprečavanje maloletničke delinkvencije iz 1990 (Rijadske smernice), Standarda CPT-a, Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica i dr.

Vaspitno-popravni dom u Kruševcu

Vaspitno popravni dom (VPD) u Kruševcu³ predstavlja jedinstvenu ustanovu u Srbiji za smeštaj mladih koji su počinili krivično delo, zbog kojeg im je sud izrekao vaspitnu meru upućivanja u vaspitno-popravnu ustanovu.

Tokom četiri posete ovoj ustanovi u 2011. godini, na izvršenju vaspitne mere je bilo oko 212 maloletnika, od kojih su dve trećine punoletni. Prosečna starost štićenika je 17 godina i 8-9 meseci, dok se prethodnih godina dešavalo da prosečna starost bude i iznad 18 godina. Donji limit za smeštaj u VPD iznosi 14 godina, dok je gornji limit 23 godine, kada automatski prestaje izvršenje mere.

U vreme poseta Helsinškog odbora u domu je bilo i 11 devojaka. Najveći broj maloletnika pripada (gotovo podjednako) srpskoj i romskoj nacionalnoj zajednici, a bilo je i 11 mladih mađarske nacionalnosti, 7 bošnjačke, 3 rumunske i 1 albanske.

U poslednjih pet godina, od ukupnog broja maloletnika koji dođu u dom dve trećine je izvršilo krivična dela sa elementima nasilja. Čak 70 procenata njih je koristilo marihuanu, a 20 procenata heroin.

6

I – GARANCIJE PROTIV ZLOSTAVLJANJA MALOLETNIKA

Uprkos opšte prihvaćenom načelu da lišavanju slobode maloletnika treba pribeći samo kao krajnjem sredstvu, izuzetno nepovoljne političke i socio-ekonomske okolnosti i neadekvatan odgovor društva utiču na porast kriminogenih ponašanja maloletnika i sve teže kvalifikacije učinjenih dela.

Mada je namenjen maloletnicima, u VPD u Kruševcu najveći deo populacije (2/3) čine punoletne osobe sa, u sudskom postupku izrečenom merom za krivično delo koje su počinili kao maloletnici. Ovakvo zakonsko rešenje u suštini je konfuzno, zato što dovodi do toga da već formirani, ozbiljni prestupnici dolaze na tretman u VPD. Tako izricanje ove vaspitne mere, koja bi trebalo da je podsticajna za mlade ljude, praktično za mnoge od njih predstavlja samo predvorje za boravak u zatvoru. Štaviše, ozbiljniji prestupnici koriste zakonske pogodnosti za izvršenje niza krivičnih dela za koja se izriču vaspitne mere. Do navršene 23. godine, oni praktično zamenjuju boravak u maloletničkom zatvoru za daleko ugodniji tretman u VPD. Njihov boravak

³ Detaljni izveštaji iz Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu iz 2004. i 2005. su dostupni na web strani Helsinškog odbora.

u ovoj ustanovi, međutim, predstavlja ozbiljan izazov, kako za upravu, tako i za one maloletnike koji se upućuju u VPD zbog lakših krivičnih dela. Sve ovo dovodi do stvaranja ozbiljnih neformalnih grupa. U toku 2011. godine, neformalna grupa koja je sistematski uznemiravala, ali i ugrožavala maloletnike morala je biti (na predlog službe obezbeđenja VPD) izdvojena u Odeljenje pojačanog nadzora (OPN). Ovaj potez uprave doveo je do relaksiranja stanja u VPD.

Kao što je već rečeno, u poslednjih pet godina značajno je promenjena struktura krivičnih dela štićenika VPD. Ranijih godina većina njih je dolazila zbog krivičnih dela krađe (lakše krađe), dok je sada većina štićenika u VPD zbog teških krivičnih dela, uključujući i ubistva, silovanje itd. U poslednjih pet godina od ukupnog broja maloletnika koji dođu u dom, 2/3 su počinila prestupe sa elementima nasilja. Taj podatak zahteva izuzetnu pažnju različitih državnih institucija i sinhronizovanu reakciju. Na žalost, ona i dalje izostaje i to suštinski umanjuje mogućnosti za uspešan tretman u VPD. Istovremeno, to je činjenica koja značajno utiče na zlostavljanje i podriva garancije na koje se država obavezala, a ustanova treba da ih obezbedi. Pri trenutnom stanju, u VPD nije moguće ostvariti odvojenost maloletnika od starijih pa je teško ostvariti i njihovu fizičku sigurnost i psihičku stabilnost.

HOS želi da skrene pažnju na još jedan zabrinjavajući podatak. Naime, od ukupno 212 štićenika, 95 su pripadnici romske nacionalne zajednice (45 odsto). Imajući u vidu da je maloletnička delinkvencija generalno u porastu, stiče se utisak da su sudovi daleko stroži prema maloletnicima iz romske populacije. Takođe, to ukazuje da drugi socijalno-preventivni mehanizmi prema mladim Romima ne funkcionišu, ili se ne koriste. Ovaj podatak sam po sebi svedoči o diskriminatornom ponašanju u odnosu na pripadnike ove nacionalne manjine. Uz to, u praksi pripadnici romske populacije (pa tako i maloletnici) nemaju ravnopravan pristup mehanizmima pravne zaštite u odnosu na njihove vršnjake iz ostatka populacije.

Namerno zlostavljanje, kao sistemski pristup, u ustanovi svakako ne postoji. Međutim, neka ponašanja i postupci, ma kakvo da je opravdanje, opasno se približavaju ovoj kvalifikaciji.

Tokom poseta ustanovi, praktično je nemoguće naići na evidentan slučaj zlostavljanja. Činjenica da se oko 35 štićenika požalilo na fizičko nasilje pripadnika službe obezbeđenja (uključujući i devojke), razlog je za ozbiljnu zabrinutost i preduzimanje odgovarajućih mera, čak i ako se radi o pokušaju manipulacije. Tri devojke su iznele tvrdnju da ih je jednom prilikom pripadnik službe obezbeđenja kaznio batinama (priznaju da su pravile probleme). Takođe, jedan od štićenika koji je smešten u OPN, pokazao nam je tragove batinanja na telu (u predelu leve butine). Dvoje članova tima videlo je podlive za koje postoji mogućnost da su nastali kao posledica upotrebe službene palice. Štićenici koje smo zatekli u OPN izneli su tvrdnju da je primena fizičke prinude pripadnika službe obezbeđenja vrlo česta pojava. Dvoje maloletnika je svedočilo

da su batine od pripadnika službe obezbeđenja dobili još u prijemnom odeljenju, tokom prve dve nedelje boravka u VPD.

Na ovom mestu želimo da istaknemo još jedan podatak dobijen od više maloletnika – da su bili zlostavljani i maltretirani u policijskim stanicama, pre upućivanja u VPD. HOS smatra da je obaveza uprave u VPD da ovakve slučajeve prijavi nadležnima, kao što je i obaveza Uprave za izvršenje sankcija da ozbiljno reaguje kod Ministarstva unutrašnjih poslova.

II – USLOVI ZA DRŽANJE MALOLETNIKA

Uslovi u ustanovama u kojima su smešteni maloletnici lišeni slobode moraju biti prilagođeni njihovom uzrastu i specifičnim potrebama. Trenutni uslovi u VPD ne zadovoljavaju te kriterijume, ali je u toku izgradnja novih objekata koji bi trebalo da pruže mnogo bolje uslove kako za smeštaj, tako i za celokupan tretman.

Treba naglasiti da je osoblje, u okviru mogućnosti, uložilo napor da učini prijatnijim prostor u kome maloletnici borave. Takođe, dozvoljeno im je da drže lične stvari, što je, u tom uzrastu jako važno za emotivnu stabilnost i sticanje samopouzdanja.

Ipak, uprkos ruiniranosti zgrada i iščekivanju novih smeštajnih kapaciteta, utisak je da se na ovom planu moglo i moralo uraditi više. Nedostatak motivacije maloletnika jeste opštedruštveni problem, ali u ustanovama poput VPD to je i indikacija nemotivisanog i nedovoljno profesionalnog osoblja.

8

III – OSOBLJE

Osoblje u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima mora biti odabrano sa posebnom pažnjom, visoko profesionalno i dobro edukovano. U VPD u Kruševcu ima izuzetno kvalifikovanih i posvećenih profesionalaca, ali i onih koji nisu dorasli veoma osetljivim zadacima. U domu rade zaposleni oba pola, što je dobro i poželjno, ali taj kvalitet nije dovoljno iskorišćen.

Važno je, takođe, da na čelu takvih ustanova budu osobe sa visokim rukovodećim kvalitetima i dobrim poznavanjem problematike mladih. Upravnik VPD je na toj funkciji 7 godina, a u ustanovi radi više od 11 godina. Po zanimanju psiholog, sa prethodnim iskustvom vaspitača, uveo je bitne novine u funkcionisanju doma. Iako nisu u potpunosti sprovedene, po mišljenju HOS takvi menadžeri jesu poželjni, uz sugestiju da ne smeju izgubiti kontakt sa štićenicima, jer je razumevanje njihovih potreba preduslov uspešnog rukovođenja.

Težak i zahtevan rad sa maloletnicima sklonih kriminalu ne može biti izgovor za loš odnos i propuste u profesionalnom obavljanju poslova. Iako osoblje u kaznenim ustanovama širom Srbije često nije odabrano prema sposobnostima, visoki profesionalni standardi i izmenjen pristup ljudskim pravima uopšte, a posebno pravima dece, nameću obavezu kontinuiranog usavršavanja. Osoblje mora biti posebno predano radu sa mladim ljudima i sposobno da vodi i motiviše maloletnike koji su im povereni.

Osoblje i uprava moraju posvetiti ozbiljnu pažnju primedbama maloletnika, ali i nezavisnih kontrolnih tela koja povremeno obilaze VPD. U tom smislu, HOS smatra da je nedopustivo ignorisanje tvrdnji nekih štićenika da povremeno bivaju „pedagoški kažnjeni“. Primera radi, neke od devojaka su Helsinškom odboru rekly da je jedna od takvih kazni da četkicom za zube čiste ćoškovne ili radijatore. Takođe su se žalile na određene komandirice koje ih „love“ u greškama, verbalno ponižavaju i nazivaju pogrdnim imenima („domske drolje“) i fizički kažnjavaju (ako se međusobno pobiju, naknadno dobiju batine palicama, a tvrde da je bilo i slučajeva vezivanja lisicama).

Ženski paviljon se inače nalazi na rubu kompleksa ustanove i fizički je odvojen od ostalih delova VPD niskom metalnom ogradom. Vrata paviljona su najčešće zaključana, jer se zaposleni plaše bekstva štićenica tj. njihovog mešanja sa štićenicima muškog pola, kojima je dozvoljeno da se kreću po dvorištu VPD. Štićenicama ženskog pola dozvoljen je boravak u dvorištu ispred paviljona, samo uz nadzor nekog od zaposlenih. Ovakva praksa je neadekvatna i osoblje mora pronaći način da je promeni.

IV – HIGIJENA

Higijena je, shodno starosti i stanju objekata, nezadovoljavajuća. Na ovom planu treba očekivati znatno poboljšanje sa završetkom novih zgrada, ali HOS želi da skrene pažnju na problem lošeg socijalnog statusa najvećeg broja maloletnika, koji ne dozvoljava zadovoljavanje njihovih higijenskih potreba. Neophodno je da država omogući bolju snabdevenost ustanove higijenskim sredstvima, a naročito da ima više sluha za lične higijenske potrebe mladih devojaka. Nedostatak predmeta za ličnu higijenu sam po sebi predstavlja ponižavajuće postupanje.

V – KUHINJA I ISHRANA

Nadzor kvaliteta hrane je naročito važan za maloletnike, jer oni nisu dostigli puni potencijal rasta i razvoja. S obzirom da posledice neadekvatne ishrane mogu biti teže nego kod osoba koje su dostigle punu telesnu zrelost, zdravstveno osoblje mora igrati aktivnu ulogu u kreiranju kvalitetne ishrane.

Iako se u VPD vodi računa o specifičnim potrebama (dijetetska ishrana, verski običaji i sl), maloletnici kažu da je svakodnevni meni siromašan i da nema dovoljno mlečnih proizvoda, slatkiša, voća i mesa. Osim toga, kuhinja i trpezarija ne deluju previše čisto, a mladi tvrde da često nalaze insekte u hrani i da su golubovi prisutni dok jedu.

Mada u vreme poseta domu HOS nije uočio opisane situacije, na drugim mestima smo se uverili u njihovo postojanje što navodi na sumnju da su sasvim moguće i u VPD. Smatramo da nije potrebno posebno naglašavati da je takvo stanje apsolutno neprihvatljivo.

Takođe se ne može prihvatiti argument da nedostatak novca diktira kvalitet ishrane. Država mora da obezbedi dovoljno sredstava za odgovarajuću ishranu maloletnika. Što se tiče same ustanove, neophodno je da se ovom važnom segmentu posveti veća pažnja i da se uloži dodatni napor za obezbeđivanje svih vrsta namirnica neophodnih u razvojnom uzrastu.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE I PRISTUP LEKARU

Služba zdravstvene zaštite za maloletnike treba da ima multidisciplinarni (medicinsko-psiho-socijalni) pristup u radu.

U VPD ona je organizaciono podeljena na opštu medicinu, stomatologiju i stacionar. Smatramo da bi bilo dobro da u okviru doma postoji i laboratorija, makar za osnovne analize. Sada te usluge obavlja Zdravstveni centar Kruševac.

10

U opštoj medicini zaposlen je jedan lekar opšte medicine i šest medicinskih tehničara. Lekar radi prepodnevnu smenu, a po dva medicinska tehničara rade u smenama do 20h. Tokom noći prisutan je jedan dežurni tehničar, pa se može reći da je u VPD osnovna zdravstvena zaštita dobro organizovana. Međutim, najveći broj maloletnika sa kojima je HOS razgovarao ima ozbiljne primedbe na lekara. Smatraju da nije zainteresovan za njihove probleme, što opisuju konstatacijom „treba da se onesvestiš da bi te pogledao“. Masovno nezadovoljstvo zdravstvenom zaštitom je ozbiljan razlog za intervenciju upravnika, i to ne samo u toj, već i u svim ostalim službama koje su takođe odgovorne da primete i reaguju na zdravstvene probleme štićenika.

I u saradnji sa zdravstvenim ustanovama i stomatolozima u Kruševcu povremeno ima problema zbog ignorantskog i/ili diskriminatornog odnosa prema maloletnicima iz ustanove. Ističemo da je ovo prilično raširena pojava u zdravstvenom sistemu Srbije koja odavno zahteva ozbiljnu reakciju Ministarstva zdravlja.

Dobro je što je VPD uspeo da održi dobru praksu da se prilikom prijema maloletnika radi sistematski pregled i obavezno testiranje na viruse HIV, hepatitisa B i C, kao i rentgenski snimak pluća. Obavezna je i antitetanuska zaštita. Ukoliko u pratećoj sudskoj dokumentaciji postoji

izveštaj o ranijoj hroničnoj nezaraznoj ili zaraznoj bolesti, ona se takođe prilaže u novootvoreni karton. Zabrinjavajući je podatak da je u 2010. godini čak 34 maloletnika bilo pozitivno na virus hepatitisa C, a 4 na hepatitis B.

Primetna je i sve učestalija psihijatrijska simptomatologija poslednjih godina. Samo tokom 2010. godine izvršena su 722 psihijatrijska pregleda u samom VPD i 23 u Zdravstvenom centru. U poslednjih devet godina psihijatar je u ustanovi angažovan po ugovoru o delu i dolazi tri puta nedeljno, po pozivu i češće.

U zdravstvenoj službi kažu da je veliki broj maloletnika „sa ozbiljnim psihičkim smetnjama“, da su agresivni i destruktivni. Anksioznost i napetost, u zavisnosti od stanja mlade osobe, psihijatar leči najčešće lekovima iz grupe benzodiazepana (Bensedin i Bromazepam) i ova terapija traje desetak dana. Maloletnicima se daju blaži lekovi, tvrdi psihijatar. U težim slučajevima primenjuje se i mera vezivanja koja najduže traje 8 sati, a za to vreme su smešteni u prostorijama koje su pod video nadzorom. Teže slučajeve psihijatar upućuje u bolnicu Centralnog zatvora (CZ) u Beogradu.

HOS je veoma zabrinut zbog prevelike upotrebe lekova za smirenje kod ovako mlade populacije, a posebno je uznemirujuća praksa vezivanja i neprimereno dugo trajanje ove mere. Po našem mišljenju, ne postoji medicinsko opravdanje da vezivanje traje više sati, a bilo koji drugi razlog jedino se može okvalifikovati kao mučenje i zlostavljanje. Ovu meru treba hitno preispitati i uvesti veoma stroge kriterijume za njenu primenu.

11

Napominjemo da psihičku napetost, nesаницe i uspostavljanje emocionalne ravnoteže kod mladih prvenstveno treba tretirati kroz stručni vaspitno-pedagoški i socijalni pristup, a ne farmakološki.

Na drugoj strani, mada u VPD ima dosta maloletnika koji su imali iskustva sa opojnim drogama ili su registrovani narkomani, ne sprovodi se terapija odvikavanja. Naime, maloletnici iz ove grupe se, pre dolaska u VPD, podvrgavaju metadonskoj terapiji u CZ bolnici u Beogradu. To ipak nije znak da u ustanovi nema problema sa zavisnicima. Zanimljivo je da je najveće interesovanje mladih upravo za radionice za borbu protiv narkomanije, hepatitisa i HIV. Kako su maloletnici inače skloni rizičnim ponašanjima, njihovom zdravstvenom obrazovanju treba posvetiti posebnu pažnju.

VPD je dobro organizovao podelu terapije obolelima, bilo da se radi o ampuliranoj ili oralnoj. Za to je zadužen medicinski tehničar, a terapija se deli isključivo u ambulanti.

U službi opšte medicine vode se protokoli suicida, povreda i samopovređivanja. Protokol suicida sadrži osim imena i prezimena i vrste krivičnog dela zbog koga je maloletnik smešten u VPD i način pokušaja suicida, posledice (lakše ili teže), datum i čas pokušaja, opisno izvršenje

kao i razlog izvršenja. Tokom 2009. godine evidentiran je jedan pokušaj suicida vešanjem, 2010. godine, jedan trovanjem, a 2011, (do septembra) jedan vešanjem. U protokol povreda unosi se, pored uobičajenih podataka, način povređivanja (tuča, pri radu, zades) i vrsta povrede (laka ili teška). Najčešće povrede su posekotine i opekotine. U 2009. godini zabeleženo su 84 povrede, 2010, 56, a 2011, (do septembra) 40. Najčešća samopovređivanja su sečenjem i gutanjem metalnih predmeta.

Saradnja zdravstvene službe VPD i Ministarstva zdravlja ne postoji, što je ogroman sistemski problem.

VII – DISCIPLINSKE SANKCIJE

Mesta u kojima su maloletnici lišeni slobode gotovo bez izuzetka predviđaju disciplinske sankcije koje se primenjuju na pritvorenike lošeg vladanja.

U vezi s tim naročito zabrinjava pojava držanja maloletnika u uslovima koji nalikuju zatvorskoj samici, mera koja može ugroziti njihov telesni i/ili psihički integritet. Iako zakon propisuje da ovoj meri treba pribeci samo izuzetno, HOS sa žaljenjem konstatuje da u praksi to nije slučaj.

12

Takođe se ne primenjuju preporuke i standardi koji sugerišu da, ukoliko se maloletnici izoluju od ostalih, to treba primeniti tokom najkraćeg mogućeg vremena. Iz razgovora sa maloletnicima koji su izdvojeni iz različitih razloga, HOS je utvrdio da u nekim slučajevima “izolacija” traje jako dugo, što se najčešće pravda bezbednosnim razlozima. Obezbeđivanje odgovarajućeg kontakta sa ljudima, pristup knjigama, časopisima i sl. i najmanje jedan sat fizičke rekreacije na otvorenom svakoga dana, takođe je problematično. Ako se tome dodaju veoma loši smeštajni uslovi, jasno je da postojeći nedostaci mogu izazvati veoma ozbiljne posledice.

Odeljenje pojačanog nadzora je deo ustanove koji se ni po čemu ne razlikuje od zatvorenih odeljenja u zatvorima. Uprava VPD objasnila je da su štićenici smešteni u taj deo ustanove skloni nasilju i zloupotrebi ostalih maloletnika, te su stoga bili prinuđeni (nakon jednog velikog incidenta) da ih smeste u OPN. Tokom druge posete uočili smo da je jedan deo njih prebačen u opšti deo ustanove, što je pohvalno i pokazuje da ustanova daje “drugü šansu”. Ovaj primer ilustruje i da je jedan deo štićenika bilo uputnije poslati na izdržavanje kazne zatvora u KPZ za maloletnike u Valjevu, te da je sudska praksa upućivanja ozbiljnih prestupnika u VPD sudova pogrešna.

Najzad, ističemo da svi disciplinski postupci koji se primenjuju na maloletnike moraju biti propisno evidentirani i praćeni formalnim garancijama. Više maloletnika nam je reklo da

njihove žalbe ne stižu do upravnika, jer ih pripadnici obezbeđenja i pojedini vaspitači pocepaju. Ovu tvrdnju treba proveriti i uvesti kontrolni mehanizam koji maloletnicima garantuje efikasan žalbeni postupak.

VIII – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Od ogromne je važnosti održavanje dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih maloletnika koji su lišeni slobode. Sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva.

Aktivno unapređivanje takvih kontakata je posebno korisno, jer mnogi maloletnici imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog ophođenja. Iako osoblje u VPD čini određene napore da se kontakti maloletnika sa porodicom i drugim bliskim osobama ostvaruju, smatramo da je na ovom polju potreban veći i kontinuiran angažman svih zaposlenih.

HOS takođe, želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere, što se inače dešava.

13

IX – AKTIVNOSTI I STIMULISANJE MALOLETNIKA

Ukoliko se maloletnicima koji imaju probleme ne posveti adekvatna pažnja, postoji velika opasnost od dugoročne društvene neprilagođenosti. Da bi se to izbeglo ili umanjilo, potrebno je da se ulože posebni naponi bazirani na multidisciplinarnom pristupu čitavog niza stručnjaka. Učitelji i nastavnici, instruktori, psiholozi i drugi profesionalci imaju zadatak da obezbede sigurno socio-terapijsko okruženje u kome će se na najbolji način izraziti individualne potrebe maloletnika.

Maloletnici imaju potrebu za fizičkom aktivnošću i intelektualnom stimulacijom, pa je nedostatak svrsishodne aktivnosti za njih posebno opasan. Maloletnicima lišenim slobode treba omogućiti program obrazovanja, sporta, profesionalne obuke, rekreacije i drugih aktivnosti. Naročito je važno da devojčice, devojke i mlade žene lišene slobode imaju pristup takvim aktivnostima na ravnoj nozi sa svojim muškim vršnjacima. Nažalost, i u VPD maloletnicama se nude aktivnosti koje se stereotipno smatraju “prikladnim” za njih.

Tretman u VPD uključuje opšti sistem stimulacija koji omogućuje maloletnicima da steknu dodatne privilegije u zamenu za pokazano dobro ponašanje. Međutim, izuzetno je važno da način na koji oni eventualno napreduju (ili nazaduju) unutar datog programa sadrži dovoljno

garancija protiv svojevolijskih odluka osoblja. To je u srpskim zatvorima, pa i u VPD u Kruševcu, krajnje sporno.

Kao najvažniji instrument za ocenjivanje napretka štíćenika u ovoj ustanovi koristi se jedinstveni sistem bodovanja – nivoa (SBN). To je jedan od glavnih metoda kojim se meri stepen resocijalizacije – prevaspitavanja. Sistem bodovanja daje opštu strukturu za pozitivno ponašanje. Ukoliko štíćenik(ca) tokom mere, tj. boravka u VPD pokaže dobro vladanje (koje se analizira na dnevnoj-nedeljnoj-šestomesečnoj bazi) i dostigne najviši nivo bodovanja, ustanova daje pozitivno mišljenje koje je vrlo značajno pri odlučivanju suda o prestanku/zameni mere. Mera se revizira na svakih šest meseci.

Po rečima upravnika, sistem bodovanja je obogatio tretmanski deo. „Sistem bodova i nivoa je opšti program koji opisuje i postepeno razvija željeno ponašanje kod maloletnika za vreme njihovog boravka u Vaspitno – popravnom domu. Osnovna ideja ovog sistema je: Primiti ih kada su dobri i takvo ponašanje potkrepiti, pre nego ih kazniti kada to nisu.“ (Navod iz letka „Prikaz sistema bodova i nivoa i pratećih programa u Vaspitno – popravnom domu u Kruševcu“, 2011). Na pitanje kako zaposleni prihvataju i sprovode ovaj nov i značajno drugačiji pristup maloletnicima, upravnik je rekao da je i dalje potrebno podsećati zaposlene na „novu filozofiju“.

Na osnovu razgovora sa maloletnicima vidi se da se sistem bodova i nivoa primenjuje, da su oni veoma zainteresovani za njega i da im taj pristup daje okvir za veću mogućnost upravljanja sopstvenim ponašanjem. Ono što se iz razgovora i sa maloletnicima i sa zaposlenima moglo zaključiti, jeste da ovaj metod u praksi lako postaje i kaznena mera, jer je mnogo lakše izgubiti nego postići povoljnu poziciju. Utisak je da se metod koristi kao „štap i šargarepa“, da se ne prave prilagođavanja prema karakteristikama maloletnika i da se za slabe tačke u njihovom ponašanju ne pravi plan podrške, već ih „čekaju“ da naprave prestup i padnu na niži nivo.

Na primer, jedan mladić je pao na niži nivo jer se preko telefona svađao sa bratom. Vaspitačica je to čula, opominjala ga, ali on, kako kaže, nije više mogao da se zaustavi, bes je bio jači od njega. Inače, problem tog mladića jeste rasturena porodica koja je u stalnim sukobima i u kojoj on nema nikakav oslonac. Drugi mladić je pao na niži nivo pošto mu nisu dali da ode kući da vidi ženu i dete koje se upravo rodilo. Pobegao je, i kako tvrdi, vratio se sam, ali je stavljen u pritvor i izgubio sve do tada stečene prednosti.

Sistem bodovanja je inovativna metoda i zaslužuje pažnju i pohvalu. Ipak, i zaposleni u ustanovi su uvideli da je posle probne faze korišćenja potrebna reforma ovog instrumenta, njegovo poboljšavanje i usklađivanje sa praksom. Sistem je, inače, kreacija upravnika ustanove i nekolicine zaposlenih. Jedan od njih razvio je i dizajnirao softversko rešenje koje osoblju omogućuje da u svakom trenutku vidi napredovanje ili nazadovanje maloletnika u sistemu bodovanja. Pomenuti program je korisna alatka za zaposlene koji na kraju svakog radnog dana ocenjuju

pojedinačni napredak štíćenika doma i mogao bi da se standardizuje i upotrebljava i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Međutim, utisak je (i to ne samo u ovom VPD), da u ustanovama postoji velika nezainteresovanost jednog dela zaposlenih za ovu (ili bilo koju drugu) vrstu inovacija. I u Kruševcu i u maloletničkom zatvoru u Valjevu, inovativni pristup preživljava isključivo zahvaljujući ličnom zalaganju upravnika i nekolicine zaposlenih (po pravilu mlađih ljudi). Takav odnos prema radu i profesiji na duže staze je neodrživ, te je posebno štetan prema osuđenim mladim ljudima.

Pored ovoga, u VPD su uvedeni i prateći programi za sticanje životnih veština koje bi trebalo da olakšaju uklapanje maloletnika u život u zajednici po izlasku iz doma. Reč je o programima: Trening zamene agresije, Prevencija i lečenje narkomanije, Prevencija i lečenje alkoholizma, Aktivno traženje posla, Nenasilna komunikacija, Ishrana, oblačenje i stanovanje, Medijacija, Najčešće kućne popravke, Bonton. Prema Izveštaju o realizaciji programa za sticanje specifičnih veština u VPD tokom 2010 – 2011, u koji je HOS imao uvid, najviše polaznika je bilo u okviru programa Najčešće kućne popravke (342), a najmanje u okviru programa Trening zamene agresije (52). Ovaj podatak je za HOS veoma zanimljiv, a trebalo bi da bude predmet ozbiljne analize i osoblja. Takođe, na ova dva programa došlo je i do najvećeg osipanja polaznika (20 odsto), dok je na ostalim programima osipanje bilo 10 odsto i manje. Program Medijacija se nije sprovodio u izveštajnom periodu.

15

Analiza ključnih ciljeva ovih programa pokazuje da oni u osnovi treba da promovišu više i visoke nivoe etičkog razumevanja, veštine ovladavanja besom, usvajanje konstruktivnih društvenih veština, toleranciju i međusobno poštovanje, izražavanje osećanja na način koji ne povređuje druge, podizanje lične higijene i higijene prostora u kome se živi i brige o ishrani kao bitnom elementu očuvanja ličnog zdravlja. Uočava se paradoks između vrednosti koje se promovišu ovim edukativnim programima i vrednosti koje su realno postojeće u okruženju maloletnika u kome žive, a koje karakteriše nekvalitetna ishrana, izuzetno nizak nivo higijene, odsustvo minimuma estetike, zanemarenost, jake restriktivne mere.

Osoblje ustanove ukazalo je na još neka slaba mesta u radu. Kao primer navedena je činjenica da su maloletnici različitog uzrasta, te da je priroda njihovih krivičnih dela različita. Navedena je i činjenica da u zajednici ne postoji „postpenalno zbrinjavanje maloletnika“ tako da se oni vraćaju u staro okruženje. Na osnovu razgovora sa štíćenicima došli smo do podatka da od svih postupaka i aktivnosti koje su uvedene da bi se obogatio život u domu i da bi se napravila priprema za bolje uklapanje u zajednicu, maloletnici kao takve doživljavaju samo školu i radionice za sticanje zanatskih veština.

HOS posebno ističe da sporadična dešavanja nemaju gotovo nikakvog uticaja na kvalitet života maloletnika, a još manje na njihovu socijalizaciju i rehabilitaciju. Pri tom mislimo na postojeću praksu da se aktivnosti (bilo koje – sportske, kulturne, edukativne) olako suspenzuju odlukom o promeni u tretmanu, izricanjem disciplinskih mera, pa čak i netransparentnom odlukom vaspitača, nastavnika ili instruktora koja je zasnovana na njihovoj ličnoj proceni. U radu sa osetljivom i problematičnom grupom kao što su mladi u VPD, ne sme biti mesta voluntarizmu i svaka odluka mora biti plod dubokog promišljanja različitih stručnjaka.

Iz razgovora i sa mladićima i sa devojkama očigledno je da kod njih preovlađuju osećanja odbačenosti, bezvrednosti i besa. Prevaziđeni i uhodani načini postupanja dela zaposlenih ne doprinose ublažavanju ovih teških osećanja koja obavezno vode u destrukciju i autodestrukciju.

Da bi se u ovom segmentu učinile promene, neophodno je i da institucije i šira zajednica počnu da brinu i pružaju podršku ustanovi kako bi ona uspostavila kvalitetan način rada.

Odgovornost za uspostavljanje sistema kontinuirane društvene podrške i saradnje u procesu rehabilitacije maloletnika, leži prvenstveno na Upravi za izvršenje krivičnih sankcija i Ministarstvu pravde. Oni bi morali da pokrenu sa mrtve tačke proces međusektorske saradnje i insistiraju na uključivanju i preuzimanju obaveza svih institucija koje su od značaja za dobrobit mladih.

16

Rezultat odsustva ovakve strategije najjasnije se vidi kroz podatke o recidivizmu. Zvanično, recidiv iznosi između 15 i 20 procenata. Međutim, prema podacima koje prikuplja sama ustanova, maloletnici koji su bili u VPD, nakon vaspitno popravnih mera ponovo ulaze u sistem prestupništva u 70 odsto slučajeva ako su iz malog grada i u 100 odsto slučajeva ako su iz velikog grada. Ovaj uznemirujući podatak svedoči o neefikasnosti mera koje se sprovode u domu, ali još više o tromosti i nezainteresovanosti otvorene sredine da uspostavi programe koji bi mladima po izlasku iz doma omogućili prilagođavanje okruženju i uključivanje u život zajednice.

X – OBRAZOVANJE

Obezbeđivanje uslova za školovanje i stručno osposobljavanje mladih delinkvenata od ključne je važnosti ne samo za tretman tokom boravka u VPD, već prevashodno za njihov budući život. Stoga je neprihvatljiva ležernost i ignorantski odnos države i društva prema ovom segmentu u životu maloletnika.

Poseban problem predstavlja neusklađenost dužine trajanja vaspitnih mera sa obrazovnim sistemom, što se dodatno komplikuje revidiranjem koje se vrši na svakih šest meseci i koje često ima za posledicu promenu mere pa samim tim i prekid obrazovanja. Školski sistem u

sredini u koju se maloletnik vraća često ne pruža mogućnost nastavka započetog obrazovanja, i obrnuto. Neshvatljivo je, takođe, da država nije razvila sistem za obrazovanje velikog broja mladih koji nisu pohađali školu, a ne spadaju u kategoriju za obrazovanje odraslih.

Direktor škole pri VPD smatra da štíćenici „prilično dobro prihvataju školu s obzirom da su je na slobodi odbijali“. Naglašava da, dok su u školi, veoma retko prave izgrede. Za deset godina bila je jedna teža povreda pravila ponašanja. Takođe, u školi ne prave materijalnu štetu, što se tokom posete moglo i primetiti. Tokom pripremanja predstave za Svetog Savu, dva meseca niko nije imao pritvor, što je u ovoj ustanovi neuobičajeno dug period bez kazni.

Inače, prekidi u školovanju štíćenika i ponavljanje razreda dešavaju se, pre svega, kada im se izreknu kazne pritvora ili pojačanog nadzora. Tada škola nema nikakav kontakt sa njima. Dešava se i to da se štíćenik namerno ponaša tako da ponavlja razred, kako bi produžio pohađanje škole i boravak u VPD. Po rečima direktora škole, štíćenicima odgovara uređen sistem i to što je škola jedino mesto u ustanovi gde su devojke i mladići zajedno.

Ono što takođe, na osnovu rečenog, posredno može da se zaključi jeste da škola odgovara na njihove potrebe i interesovanja, da interakcija sa nastavnicima, neposredan kontakt kroz sadržaje koji nisu vezani za njihova teška iskustva i obeleženost, prave značajne pomake u ponašanju štíćenika i da analiza ponašanja štíćenika u školi pokazuje njihov potencijal za socijalno usklađeno ponašanje.

17

XI – MEHANIZMI KONTROLE

Svi međunarodni dokumenti i savremeni standardi nalažu, kao izuzetno važne, razvijene mehanizme kontrole nezavisnih tela ustanova za maloletnike. U VPD ističu da je gotovo 90 odsto maloletnika pokriveno obilaskom sudija, s obzirom da najviše dolaze iz velikih gradova pa jednim dolaskom obiđu više maloletnika. HOS, međutim, primećuje da takva praksa nije naročito delotvorna, jer ograničeno vreme tokom jedne posete i veliki broj maloletnika koje treba obići, ne omogućuju istinski uvid u njihovu situaciju, tretman i eventualne primedbe. Takođe, primetno je da sudije prilikom obilaska maloletnika kojima su izrekli vaspitnu meru ne praktikuju da vrše kontrolu ustanove i ne ulaze u problematiku preduzetog tretmana. Iako razumemo podelu nadležnosti, smatramo da sudovi moraju imati aktivniji odnos po ovom pitanju. U tom smislu, neophodno je da se izvrši dodatna edukacija sudija, ali treba razmišljati i o mogućnosti da njihove posete prate još neki stručnjaci koji bi mogli adekvatnije da procene rad ustanove i odnos prema maloletnicima.

Posete ombudsmana ustanovama za maloletnike trebalo bi da budu češće, ali ne postoji prepreka ni da se lokalne kancelarije zaštitnika građana uključe u postupak nezavisne kontrole. Za sada to nije praksa.

PREPORUKE

- Obogatiti kulturne i sportske aktivnosti i sprovoditi ih u kontinuitetu;
- Smanjiti kaznene mere i pojačati podršku;
- Sprečiti prekidanje školovanja zbog kaznenih mera;
- Sistem bodovanja i nagrađivanja učiniti objektivnim i vidljivim;
- Sprovoditi i povećati obuhvat u programima životnih veština i nenasilnoj komunikaciji;
- Povećati saradnju sa školom i sarađivati sa njom na obogaćivanju sadržaja i aktivnosti;
- Preduzeti mere za dodatnu kontrolu rada svih službi i raditi na neprestanoj edukaciji zaposlenih;
- Obezbediti garancije protiv svake vrste zlostavljanja i ponižavajućih postupaka prema maloletnicima;

Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu

Kazneno-popravni zavod za maloletnike (KPZ) u Valjevu je jedina zatvorska ustanova namenjena izdržavanju kazni mladih počinitelja krivičnih dela, isključivo muškaraca.

Međutim, godinama unazad u ustanovu se smeštaju i odrasla osuđena lica. U vreme poslednjih poseta tima Helsinškog odbora (HOS), u Zavodu su bila 232 osuđena lica. Od toga je oko 70 odraslih (povratnika po rasporednom rešenju Uprave), dok je maloletnika bilo 28, a ostali su mladi punoletnici.

Upotreba psihoaktivnih supstanci je i dalje veliki problem u ustanovi. Takođe, značajan broj mladih osuđenika su u zavodu zbog ubistva i drugih vrlo teških krivičnih dela u kojima je primenjeno nasilje. Sve to zahteva poseban pristup, strukturu i organizaciju rada unutar Zavoda, ali i posebnu podršku odgovarajućih institucija sistema ustanovi.

19

I – GARANCIJE PROTIV ZLOSTAVLJANJA MALOLETNIKA

Preporuke iz međunarodnih dokumenata da lišavanje slobode kod maloletnika treba da traje najkraći mogući period, u slučajevima ekstremnog nasilja koje se često javlja u Srbiji, teško da su primenjive.

U Valjevu su mladi sa ozbiljnim kriminalnim dosijeima prisutni u znatno većem broju nego što je to slučaj u Vaspitno popravnom domu (VPD) u Kruševcu. Pojedini među njima su sa veoma visokim kaznama, pa je zavod i po tome specifičan.

Problem je utoliko složeniji što se, istovremeno, neki mladići sa ozbiljnim krivičnim delima osuđuju na neprimereno blage kazne, što sve zajedno upućuje na nedovoljno jasnu sudsku politiku i, što je mnogo opasnije nedefinisano strategiju države prema ovoj populaciji.

Mnogo zahtevniji i ozbiljniji je problem strukture osuđenih i nedopustivo mešanje maloletnika sa starijima. HOS smatra naročito štetnim uticaje punoletnih mladih osuđenika na maloletnike, više nego starijih povratnika kojima svakako nije mesto u zavodu. Nemogućnost da se fizički potpuno odvoje, neumitno nosi rizik eksploatacije i različitih oblika zlostavljanja. Osim toga, i posledice po vaspitni tretman su veoma ozbiljne.

Postojeće arhitektonsko rešenje ne omogućuje odvajanje maloletnika od starijih (povratnika), ali ni od mlađih punoletnika. Iako uprava Zavoda radi projekat rekonstrukcije, izgleda da će do njegove realizacije proći još dosta vremena. Stoga je preporuka HOS nadležnima da se što pre pristupi obezbeđivanju uslova koji će KPZ u Valjevu omogućiti da ostvari svoju namenu.

Na zlostavljanje osoblja, osuđeni se tokom poseta nisu žalili. Kod nekih su, međutim, bile vidne povrede, ali su svi potvrdili da potiču od međusobnih obračuna koji su unapred planirani, tako da reakcija obezbeđenja uvek kasni. Iako ovakvi incidenti nisu previše česti, treba im posvetiti više pažnje upravo zbog ekstremnog nasilja koje se dešava u samo nekoliko minuta i koje može biti fatalno.

Zabrinjavajuća su, takođe, svedočenja ovih mladih osuđenika da je tortura redovno prisutna prilikom hapšenja i držanja u policijskim stanicama.

II – USLOVI ZA DRŽANJE MALOLETNIKA

U Odeljenju pojačanog nadzora (OPN) situacija je i dalje nepromenjena i ovaj deo Zavoda zahteva hitno regovanje. Osim što su sobe mračne i vlažne sa nedovoljnim dotokom sunčeve svetlosti i svežeg vazduha, a toaleti i stolarija u očajnom stanju, neprihvatljivo je uklanjanje (inače bedne) posteljine preko dana. Ovakav tretman se ne može okarakterisati drugačije nego kao izivljavanje. Kako su u ovom delu smešteni mladi sa disciplinskim merama, ali i oni kojima je ugrožena bezbednost, ograničenja koja imaju u OPN su već dovoljno velika i za mnoge od njih traumatična.

Što se tiče drugih delova zatvora, uslovi takođe ne zadovoljavaju standarde za smeštaj maloletnika i mladih, mada Zavod ulaže dosta napora da ih učini podnošljivim. Uz više novca, pretpostavljamo da bi se ovaj važan segment lako osavremenio i učinio funkcionalnijim.

III – OSOBLJE

Iako su svi oblici fizičkog kažnjavanja formalno zabranjeni i izbegavani u praksi, osuđeni sa kojima je HOS razgovarao neretko navode primere ponižavajućeg postupanja osoblja. Treba imati u vidu da mnogi od njih ne detektuju takva ponašanja kao nedozvoljena, jer dolaze iz socijalno depriviranih sredina u kojima su ona normalna pojava, ali zabrinjava da i neki zaposleni prekoračuju granice dozvoljenog i olako to pravdaju pedagoškim merama.

Zapošljavanje osoblja oba pola u Zavodu daje pozitivne rezultate i naročito je važno za maloletnike.

Uprava Zavoda ima u planu značajne promene koje se tiču bezbednosti, uključujući i uvođenje modela "zatvora bez oružja". Kako se radi o skupoj investiciji, za sada je neizvesno da li će i kada biti stvoreni uslovi da se počne sa transformacijom ustanove i službe obezbeđenja, ali svakako treba razmišljati o stvaranju manje rigidnih uslova za onaj deo osuđenika kod kojih je to moguće primeniti.

Mada je zavod u Valjevu ustanova sa relativno dugom tradicijom, osoblje nije uvek pažljivo odabrano i sposobno da se adekvatno suočava i bori sa izazovima rada sa osobama ovog uzrasta, osiguravajući pri tome njihovu dobrobit. Stoga je zabrinjavajuće to što resorno ministarstvo i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija ne poklanjaju odgovarajuću pažnju obuci, kako prilikom zapošljavanja, tako i tokom redovnog posla.

IV – HIGIJENA

Za ovu vrstu populacije posebno je važno da im toaleti i kupatila, kao i predmeti lične higijene, budu lako dostupni. Nažalost, kao i u slučaju VPD u Kruševcu, sveukupni uslovi u zavodu nisu zadovoljavajući, a država ne pokazuje neophodno razumevanje prema izrazito osetljivom i složenom pitanju kakvo je kriminalitet mladih.

21

V – KUHINJA I ISHRANA

Poput ostalih zatvora u Srbiji, i u valjevskom zavodu u ishrani nema dovoljno voća, mlečnih proizvoda i kolača. Mada je razlog prvenstveno u nedostatku finansijskih sredstava, smatramo da bi izvesna poboljšanja u tom smislu bilo moguće napraviti i pri trenutnim uslovima. Navedene namirnice su od izuzetnog značaja za ishranu mladih osoba.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE I PRISTUP LEKARU

Helsinški odbor je u prethodnom izveštaju iz ove ustanove ukazao na negativnu promenu koja je ukinula raniju dobru praksu da se svim pridošlim zatvoreniciima u Medicinskom centru urade laboratorijske analize koje uključuju i detekciju hepatitisa B, C kao i HIV virusa.

Situacija je, nažalost, ostala ista, pa ovom prilikom ponovo apelujemo na resorno ministarstvo i Upravu za izvršenje krivičnih sankcija da obezbede obavljanje pomenutih analiza u

KPZ. Broj maloletnika i mladih koji su konzumirali različite vrste droga, kao i okruženje u kome su se kretali, jesu faktor visokog rizika ne samo po njihovo zdravlje.

U ustanovi se vode sve evidencije iz kojih je moguće utvrditi vrstu medicinske intervencije. Zabrinjavajući su, ali ne iznenađujući podaci o velikom broju depresivnih, a primetne su i različite psihoze. Iako u Zavodu tvrde da imaju dobru saradnju sa psihijatrima u valjevskoj bolnici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu (SZB), trebalo bi vratiti raniju praksu kad je ustanova imala ugovor sa jednim psihijatrom koji je dolazio i obavljao preglede u KPZ. Nedostatak psihijatra je dodatno problematičan zbog prakse veoma dugog zadržavanja mladih u OPN, a takođe budi sumnju u legalnost postupanja u incidentnim slučajevima.

Jedno samoubistvo koje do koga je došlo u Zavodu u periodu između dve posete, HOS smatra veoma uznemirujućim i svakako propustom u radu osoblja. Isto tako, simptomi depresije koji su očigledni čak i kod najmlađih osuđenika (o čemu su oni otvoreno razgovarali sa članovima našeg tima), ukazuju na nedovoljan i/ili loš stručni pristup, i to ne samo zdravstvenih radnika.

Takođe, smatramo da bi zdravstvena služba u Zavodu morala da bude kadrovski ojačana i da ima dežurstva tokom 24 sata, a ne do 21 h uveče, kako je sada.

Kada je reč o zdravlju maloletnika, njime moraju da se bave zaposleni u svim službama, pri čemu mora postojati tesna koordinacija između rada zdravstvenog tima date ustanove (lekar, sestara, psihologa, itd) i rada drugih profesionalaca koji su u stalnom kontaktu sa mladima.

Program i najvažniji aspekti zdravstvene zaštite trebalo bi da postoje u pismenoj formi i da budu dostupni svim članovima osoblja od kojih se očekuje da u tom programu učestvuju.

Zadatak zdravstvene službe, naročito u slučaju maloletnika lišenih slobode, ne sme se ograničiti na lečenje bolesnih pacijenata već prevashodno na socijalnu i preventivnu medicinu.

VII – DISCIPLINSKE SANKCIJE

Shodno strukturi i osobenostima mladih koji su na izdržavanju kazne maloletničkog zatvora, u Zavodu je konstantan problem i otežavajući faktor u radu sa osuđenima postojanje jakog neformalnog sistema. U vreme poslednjih poseta, pored dve „jake“ neformalne grupe postojale su i „subgrupe“, manjeg značaja. Zaposleni ističu da neformalni sistem nije problematičan u poluotvorenom odeljenju, gde se maloletnici druže i komuniciraju bez obzira na pripadnost grupi. To, međutim, nije slučaj u zatvorenom tretmanu gde su „pravila igre“ daleko stroža, što predstavlja veliki problem za ustanovu, pre svega, s aspekta bezbednosti. Osoblje ne krije da se suočava sa teškoćama oko kontrole ovih grupa, prevencije sukoba, tuča i samopovređivanja...

Ustanova se teško bori sa ovim problemom jer, po svojoj suštini, prevazilazi okvire zavodskog tretmana i zahteva reakciju i institucija u otvorenoj sredini. Kako sistemski pristup problemima mladih delinkvenata ne postoji, u zavodu i dalje rešavaju krizne situacije izolacijom onih koji su identifikovani kao vođe klanova. HOS je i ranije naglašavao da takva praksa nije u skladu sa zakonom, jer vodi ka neprimereno dugim disciplinskim sankcijama u OPN, kao i zadržavanju u zatvorenom odeljenju sa problematičnim stručnim obrazloženjem. Neki od osuđenih sa kojima je HOS razgovarao bili su očigledno pod velikim stresom, pojedini su bili preplašeni, a neki ozbiljno depresivni. Ugrožena bezbednost je svakako veliki problem i za osuđene, ali iza ustanovu. Međutim, psihičke i druge posledice po zdravlje mladih ljudi su veoma ozbiljne i zato se država mora aktivnije uključiti u rešavanje ovog problema, zajedno sa ustanovom.

Pri ovakvom stanju stvari, osuđenima nisu dostupni ni mehanizmi ulaganja žalbe, a sporna su i druga prava koja su im uskraćena, poput obrazovanja, rada, različitih aktivnosti pa čak i fizička rekreacija.

VIII – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Veoma je zabrinjavajući podatak da čak 80 – 90 odsto mladih ne obilaze njihove porodice. Ovoj činjenici treba posvetiti posebnu pažnju, a u ostvarivanju komunikacije i pridobijanju podrške porodice i drugih važnih osoba u životu mladog osuđenika, nije dovoljno da se angažuju samo zaposleni iz Zavoda. Značajnu ulogu bi trebalo da obavljaju i centri za socijalni rad, škole, ali i druge insitucije i ustanove iz prirodnog okruženja maloletnika.

Od aktivnosti koje osuđene povezuju sa spoljašnjim svetom, jednom godišnje se odvija festival zatvoreničkog pesničkog stvaralaštva i likovna kolonija. Ove godine se pozivu odazvalo osam slikara, a kolonija je trajala jedan dan, za razliku od prethodnih godina kada je trajala četiri dana.

IX – AKTIVNOSTI I STIMULISANJE MALOLETNIKA

Briga nad maloletnicima koji su lišeni slobode zahteva posebne napore, kako bi se smanjila opasnost dugoročne društvene neprilagođenosti.

Režim u Zavodu uključuje opšti sistem stimulacija koji omogućuje maloletnicima da steknu dodatne privilegije u zamenu za pokazano dobro ponašanje.

Deklarativno i u obliku planiranih programa, u Zavodu postoji znatan broj i raznovrsnost aktivnosti koje imaju za cilj da doprinesu razvijanju konstruktivnih socijalnih veština i pozitivnih

interesovanja. Uočili smo, međutim, da se samo neke od tih aktivnosti realizuju, da je uključen mali broj osuđenih i da nije obezbeđen kontinuitet učešća.

Od svih sekcija koje deklarativno postoje (sportska, novinarska – koja uglavnom pripremi nešto za sv. Savu, ckveni hor za koji nismo pouzdano saznali da li funkcioniše, likovna – koja postoji u okviru likovne kolonije, muzička sekcija koja je prestala sa radom, jer su osuđenici polomili instrumente), u kontinuitetu funkcioniše sportska i to na nivou slobodnih aktivnosti.

U Zavodu su razvili specifičan Psihosocijalni program koji obuhvata razvoj socijalnih veština, kontrolu besa, odvikavanje od alkohola, porodičnu psihoterapiju, pripremu za život po izdržanoj kazni, individualni rad.

Osobe koje se nalaze na izdržavanju kazne u većini slučajeva imaju iskustvo korišćenja opojnih sredstava. Mnogi od njih su zavisnici, tako da su programi odvikavanja potrebni, ali bi bilo dobro da znatno veći broj osoba bude obuhvaćen njima. Do sada je organizovana samo jedna grupa koja je počela sa osam polaznika, od kojih je pet završilo program koji traje 1 – 1,5 godinu.

Porodična psihoterapija je takođe, dobro zamišljen program, jer je među osuđenima značajan broj onih koji žive u bračnoj zajednici. Program obuhvata rad na genogramu, poruke, igre uloga, pisma oprostaja i pomirenja. Grupe su mešovite, formirane od osoba koje su u okviru otvorenog i zatvorenog odeljenja. Do sada su ovaj program prošle četiri grupe.

Period uoči izlaska iz zatvora predstavlja period krize kod svih osuđenih. Program se, kako nam je rečeno, realizuje dva puta godišnje, a u njega se uključuju oni kojima je ostalo još oko šest meseci do izlaska. Do sada je 10 grupa prošlo ovaj program. S obzirom da grupe broje do 10 učesnika i ospu se do kraja, broj osoba koje završe ovu obuku je veoma mali. Program obuhvata: ličnu odgovornost, potrebe, osećanja, lični identitet, podršku i prepreke u otvorenoj sredini, posao, pisanje CV, predrasude, društvenu obeleženost, akcioni plan za život u otvorenoj sredini tokom godinu dana. Na osnovu dosadašnjeg iskustva, postojeći program nije bio delotvoran za lica sa zatvorenog odeljenja.

Značajna većina porodica osuđenih maloletnika nema kapacitet da pruži podršku svojoj deci zbog veoma niskog obrazovnog nivoa, nepoželjnih vrednosnih stavova i ekstremno niskog materijalnog položaja. Posebnim aktivnostima, koje bi trebalo dalje razvijati, moguće je stvaranje malih pozitivnih promena u sredini u koju se osuđeni vraćaju po isteku kazne. Kako je već rečeno, kontakti osuđenih sa porodicom su veoma retki, a zaposleni kažu da ne nalaze način da ostvare saradnju sa porodicama većine osuđenih. Uprkos tome, bez podrške u ovom delu nema izgleda da se smanji verovatnoća ponavljanja prekršaja pa treba istrajati u pokušajima da se ovaj aspekt poboljša.

Osim pomenutih programa, osuđenima je omogućen i individualni tretman. Smatramo da je mogućnost da se mladi obraćaju za individualne razgovore vaspitačima i članovima psihopedagoške službe dobra i korisna, ali s obzirom na brojnost osuđenih, ova vrsta podrške ne može da bude pružena u potrebnoj meri.

Uz to, navedeni programi nisu dostupni svim osuđenim. Tako, na primer, programi za razvoj socijalnih veština, kontrolu besa i odvikavanje od alkohola do sada nisu sprovedeni u okviru zatvorenog odeljenja. Iz razgovora sa osobljem jasno je da postoji svest o potrebi baš za ovu grupu, pa planiraju da i njih uključe u ove programe.

Takođe, zaposleni kažu da prilikom organizovanja psihoterapijskih grupa ne mogu da spoje one koji su u vrhu neformalne hijerarhije sa onima koji su u dnu hijerarhije (Romi, na primer), pa zbog toga mnogi ne bivaju uključeni u programe. Za ovaj problem se, ipak, mora pronaći adekvatno rešenje.

Prema rečima kreatora programa, problem je i motivacija za uključivanje u terapijske grupe, jer se to tretira kao slabost i od osuđenih i od nekih zaposlenih. Osim toga, i u okviru formirane grupe, uglavnom od 7 – 10 osoba, osipanje je značajno. Ospe se pola do trećine broja koji je bio na početku, tako da najviše po petorica u grupi završe ceo program. Kako nam je rečeno, mladi su više motivisani za školu i radne aktivnosti, nego za terapiju. Uopšte, zainteresovanost je veća ukoliko učešće u aktivnosti doprinosi napredovanju u tretmanu, pa u tom smislu treba tražiti naprednija rešenja.

Jedan od razloga za slabu uključenost osuđenih u terapijske grupe jeste otpor prema ovoj vrsti podrške u okviru formalnog sistema. Od zaposlenih, na sprovođenju ovih programa radi njih petoro, uključujući i upravnika koji svakako ne može u kontinuitetu da se bavi neposrednim izvođenjem i radom sa osuđenima. To je veoma mali broj u odnosu na potrebe i važnost ove vrste podrške.

Profesionalno osposobljavanje se organizuje preko kurseva u okviru zavodskih radionica gde se radi po internom programu: kurs za varioca, bravara i stolara. Rečeno nam je da ove obuke prođe oko sto polaznika godišnje. Kursevi za majstorsko pismo organizuju se u saradnji sa Centrom za obuku u Nišu i polaznici dobijaju diplome bez oznake da su ga pohađali u zatvoru. Postoji mogućnost da završe za molera, farbara, vodoinstalatera, pekara. Uveden je i bazični kurs iz informatike i sada traže rešenje za izdavanje sertifikata bez obeležje zatvora. U vreme posete HOS, kurs je pohađala grupa od desetero sa zatvorenog i desetero sa otvorenog odeljenja.

U Zavodu postoji tim za maloletnike koga čine predstavnici svih službi, a koji bi trebalo da doprinese boljem usaglašavanju aktivnosti i sagledavanju ukupne situacije maloletnih osuđenih. To je važan pozitivan korak. Međutim, u praksi se rad tima ne odražava na kvalitet tretmana

osuđenih. Još uvek se važne aktivnosti, na primer, škola, radne aktivnosti ili psihoterapija prekidaju zbog internih kaznenih mera koje se nekom izriču tokom izdržavanja kazne. S obzirom na uzrast maloletnih i mlađih punoletnih lica, od prioritenog značaja i od najveće važnosti je da im se pruži podrška za povećavanje njihovih kapaciteta za usvajanje pravila društveno prihvatljivog ponašanja i povećavanje obrazovnih kapaciteta. Da bi se smanjila verovatnoća ponovljenih prekršaja po isteku kazne i da bi se povećao njihov potencijal za uklapanje u život zajednice, neophodno je pružiti im odgovarajuću podršku tokom izdržavanja kazne. Prema onome što smo videli, ulažu se napor da se uvedu promene u radu koje bi ovim mladim ljudima omogućile da uče i jačaju konstruktivne oblike ponašanja, da steknu i formalno obrazovanje i veštine koje ih osposobljavaju za budući život. Međutim, u realizaciji, tokom izdržavanja kazne, metode odmazde imaju prevagu. Iz ovoga se vidi da je saradnja i zajedničko praćenje i planiranje među timovima još uvek nedovoljno. Dominantan utisak je da odnos prema osuđenima zavisi od pojedinačne, lične motivisanosti i inicijative zaposlenih.

U ustanovi se ne vidi orijentacija ka stručnom usavršavanju zaposlenih. Uglavnom je to prepušteno inicijativi pojedinca. Postojala je jedna obuka, *Pokretanje promena u ponašanju* čiji je autor upravnik zavoda, a koju je podržao OEBS. Ali ni tu obuku nisu prošli svi vaspitači.

X – OBRAZOVANJE

Osuđeni koji nisu završili osnovnu školu pohađaju je u okviru Zavoda. Nastavu realizuje osnovna škola za obrazovanje odraslih iz Obrenovca. Trenutno, rečeno nam je, osnovnu školu pohađa 16–17 osoba.

Postoji mogućnost da osuđeni vanredno pohađaju srednju školu u Valjevu, ali samo ukoliko su u poluotvorenom ili otvorenom odeljenju. Osim toga, i od finansijske mogućnosti porodice osuđenog zavisi da li će neko ići u srednju školu (dobili smo sledeće obrazloženje: plaća se upis, prijava ispita, udžbenici, pribor, prevoz. To iznosi između 25.000 i 30.000 din). Znajući da je materijalni status porodica osuđenih nizak, jasno je da je mnogo više onih koji ne mogu da ostvare pravo na ovo obrazovanje.

Srednje škole nisu angažovane da sprovedu nastavu u okviru zavoda, već osuđeni koji mogu da pohađaju srednje obrazovanje odlaze u školu u gradu na konsultacije i ispite. Trenutno, iako ima više kandidata, njih trojica idu u srednju školu, dvojica u tehničku, jedan u ekonomsku.

Postoji „ispadanje“ iz obrazovanja, potvrdili su zaposleni. Nismo saznali o koliko se slučajeva radi, ali navodno, do ispadanja iz obrazovanja dolazi samo kad neko ode u zatvorsku bolnicu. Međutim, tu treba ubrojati i one koji su disciplinski kažnjeni, kao i one koji se izdvajaju iz bezbednosnih razloga.

Uvidom u nedovoljno precizne podatke, očigledno je da je veoma mali broj maloletnih i mlađih punoletnih lica uključen u obrazovanje, pa ovom problemu treba posvetiti mnogo veću pažnju.

XI – MEHANIZMI KONTROLE

Prema propisima, ustanova je u obavezi da sudovima jednom godišnje šalje izveštaje o realizaciji programa postupanja i o fizičkom i psihološkom statusu osuđenika, a sudovi su u obavezi da posete ustanovu, što i čine. Kako smo već naglasili, u praksi se ovaj postupak više sprovodi kao formalna procedura, koja kao takva nema uticaja na unapređivanje rada ustanove.

Što se tiče centara za socijalni rad, oni i dalje ne pokazuju dovoljno interesovanja za svoje štićenike.

Ustanovu povremeno obilaze predstavnici Kancelarije zaštitnika građana, a u hodniku OPN postoji poštansko sandučće na kome je istaknuta adresa ove institucije. Osuđenici, međutim, kažu da se nerado obraćaju za pomoć, neki u strahu od negativne reakcije same ustanove, a drugi zato što nemaju poverenja i ne vide svrhu pisanja žalbi. Bez obzira koji su razlozi u pitanju, HOS preporučuje upravi Zavoda da unapredi mehanizme za pravovremeno podnošenje i reagoвање na pritužbe i žalbe, ali i da poboljša informisanost mladih o ovim pravima.

27

PREPORUKE

- Povećavati kompetencije zaposlenih za timski rad;
- izvršiti edukaciju zaposlenih za primenu savremenih pristupa u tretmanu osuđenih (stručno usavršavanje);
- obogatiti kulturne i sportske aktivnosti i sprovoditi ih u kontinuitetu;
- smanjiti kaznene mere i pojačati podršku;
- sprečiti prekidanje školovanja zbog disciplinskih mera;
- sistem bodovanja i nagrađivanja učiniti objektivnim i vidljivim;
- sprovoditi i povećati obuhvat u programima životnih veština.

Stanje ljudskih prava u zatvorima KPZ za žene, Požarevac

I – UVODNE NAPOMENE

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HOS) već deset godina kontinuirano prati i identifikuje povrede ljudskih prava marginalizovanih grupa koje borave u različitim ustanovama, gde su im delimično ili potpuno ograničena osnovna prava.

Nakon više obilazaka svih zatvora, kada je HOS po unapred utvrđenoj metodologiji najpre konstatovao stanje, a potom i sistemski pratio promene u izvršenju krivičnih sankcija, novi projekat ima za cilj identifikovanje povreda prava vulnerabilnih grupa među osuđeničkom populacijom. Imajući u vidu da se reforma zatvorskog sistema odvija sporo i da su mnogi aspekti uslovljeni promenama u društvu i drugim sektorima države, *Monitoring zatvora u Srbiji 2011.* fokusiran je na najizrazitije probleme koji ugrožavaju osnovna ljudska prava osoba koje su na izdržavanju kazne zatvora, odnosno vaspitne mere, a pripadaju jednoj ili više kategorija tzv. osetljivih grupa. Stoga je sveobuhvatna metodologija korišćena u prethodnim izveštajima ustupila mesto konkretnim pravima koja su nedostupna ili ograničena pomenutim licima, uprkos izrazitoj društvenoj ili individualnoj potrebi da upravo njima budu dostupna.

S obzirom na ovako postavljen cilj, za monitoring je odabrano šest ustanova zakonom namenjenih specifičnoj populaciji (u slučaju žena i maloletnika), ili takvog kapaciteta i strukture koji u najvećoj meri omogućuju monitoring prava relevantnog broja osuđenika koji pripadaju nekoj posebno osetljivoj grupi (bolesni, osobe sa invaliditetom, pripadnici verske, etničke ili seksualne manjine). To su: Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu, Vaspitno-popravni dom u Kruševcu i Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, te tri najveća Kazneno-popravna zavoda - u Sremskoj Mitrovici, Nišu i Požarevcu (Zabela).

U proteklih deset godina rad Kazneno-popravnog zavoda za žene u Požarevcu (u daljem tekstu KPZ za žene) bio je predmet posebnog interesovanja¹ HOS zbog činjenice da je to jedini zatvor za žene u Srbiji².

U detaljnom izveštaju³ za 2010. godinu ekspertski tim Helsinškog odbora uputio je veći broj ozbiljnih kritika na račun stanja ljudskih prava u toj ustanovi, odnosno na rad uprave ovog zatvora. Tokom prve posete u 2011. godini upravnica je ocenila da je monitoring HOS i prezentovani izveštaj, doveo do „demoralisanja kolektiva“. Za zaposlene u KPZ upravnica kaže da tokom prethodnih poseta HOS „nisu bili sposobni da ispričaju čime se sve tačno bave“, pa je zbog toga, prema njenom mišljenju, utisak HOS o ovom KPZ bio dodatno loš. Na žalost, i posle najnovijih poseta ostaje na snazi konstatacija da je kultura ljudskih prava u ovom zavodu na relativno niskom nivou, odnosno, da uprava zatvora ali i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija i resorno ministarstvo imaju izrazito nisko razumevanje za oblast ljudskih prava osuđenica, ali i zaposlenih u ovom KPZ. Ipak, i pored uočenih nedostataka, važno je istaći i pohvaliti napore ustanove da svaki postupak zaposlenih bude u okviru Zakona o izvršenju sankcija, kao i spremnost da se usvoje primereniji načini postupanja prema osuđenim ženama.

Zadatak HOS je da uočava i identifikuje probleme i da insistira na bezuslovnom poštovanju ljudskih prava. Iznete primedbe u ovom i u prethodnim izveštajima odnose se na neadekvatna sistemski rešenja i ukazuju na nedostatak ili nerazumevanje koncepta ljudskih prava. U tom smislu, izveštaj nije atak na pojedince (upravnika zatvora, nečelnike službi) ili ceo kolektiv, već pomoć u cilju boljeg sagledavanja propusta svih aktera u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i upoznavanja sa međunarodnim standardima iz ove oblasti.

Naknadnim kontrolnim posetama tokom 2011. godine HOS je imao nameru da utvrdi i registruje eventualna pozitivna (ili negativna) pomeranja u odnosu na pojedina, posebno

1 Analiza ovog KPZ od strane HOS pravljena je 2002, 2005, i 2010. godine, a izveštaji su dostupni na: www.helsinki.org.rs

2 Preciznije, žene tokom istražnog postupka mogu biti smeštene u posebne pritvorske jedinice drugih zatvora u Srbiji. Međutim, ovo je jedini specijalizovani zavod za žene u kojem one izdržavaju kaznu zatvora.

3 Zatvori u Srbiji 2010, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, grupa autora. Dostupno na: <http://helsinki.org.rs/serbian/doc/zatvori%20mart%202011.pdf>

ugrožena prava osuđenica koja su za njih od velikog značaja. Standardi kojima se HOS rukovodio proističu iz međunarodnih dokumenata koje je Srbija ratifikovala i/ili potpisala, odnosno prihvatila⁴.

II – STANDARDI I PRAVA U VEZI SA USLOVIMA SMEŠTAJA

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CPT) vidi prepunjenost zatvora kao ozbiljan problem u mnogim državama i smatra da se to ne može ubedljivo objasniti visokom stopom kriminaliteta, već i lošom pravosudnom politikom. KPZ za žene je eklatantan primer takvog neadekvatnog odnosa. Međutim, iako se primedbe koje se odnose na ovaj segment prvenstveno moraju uputiti državi, i sama ustanova bi morala da istupi hrabrije i otvorenije prema sudovima i ministarstvu i argumentovanim obrazloženjima insistira na primeni nezavodskih kazni, većem broju uslovnih otpusta i pomilovanjima, uvek kada za to postoje uslovi. Javno zagovaranje blaže kaznene politike takođe bi doprinelo promeni postojeće prakse, pogotovo kad se ima u vidu mišljenje zaposlenih u zavodu da je većina zatvorenica vrlo primernog ponašanja, da je među njima malo povratnica i žena sklonih krivičnim delima koja predstavljaju veliku društvenu opasnost.

Smanjenje broja osuđenica bi poboljšalo uslove za izdržavanje zatvorske kazne i donelo mnoge benefite – rad na njihovoj resocijalizaciji bio bi daleko sadržajniiji i sa više rezultata, organizacija unutar zavoda kvalitetnija i racionalnija, a društvo bi imalo višestruku korist.

Na žalost, uprkos određenim naporima ustanove, uslovi smeštaja u zavodu i dalje su veoma loši. Nedostatak finansijskih sredstava svakako je ograničavajući faktor, ali je HOS veoma zabrinut izostankom senzibiliteta za specifične potrebe i psihologiju žena, prvenstveno u Upravi i ministarstvu, ali u manjem obimu i u samom zavodu. Žene predstavljaju relativno malu grupu među osobama lišenim slobode, pa nema opravdanja za nesposobnost i nezainteresovanost države da za njih obezbedi pristojne zatvorske uslove. Naročito ako se ima u vidu da je većina žena daleko od svog doma i porodice i pripada niskom socijalnom staležu, što znači da su upućene gotovo isključivo na zatvorsko okruženje. Zgrada KPZ za žene je najstarija među zatvorima u Srbiji (137 godina), a do sada je renovirana samo dva puta. Informacija koju je HOS dobio od zatvorske uprave da je Uprava za izvršenje krivičnih sankcija izdvojila oko 30.000 evra za rekonstrukciju glavne zgrade, te da se planira i skora sanacija elektroinstalacija vredna 20.000 evra, prvi je nagoveštaj promene odnosa prema zatvorenicama. To, međutim, nije dovoljno, pa će HOS i ubuduće

4 Konvencije o ljudskim pravima (Evropska i UN), Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni i postupanja, Opcioni protokol uz Konvenciju (OPCAT), Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicama...

insistirati na sveobuhvatnom poboljšanju uslova u zavodu, uključujući potpuno renoviranje prostorija, nabavku novog nameštaja i opreme i naročito podizanje nivoa opšte higijene.

III – ODNOS IZMEĐU OSOBLJA I ZATVORENICA

U odnosu na sve prethodne posete, došlo je do značajne promene u propisima o oblačenju osuđenih žena. Naime, do ove godine uprava je izričito propisivala upotrebu zatvorske uniforme (uprkos činjenici da je najveći broj zatvora ovu odredbu ukinuo, tj. ignorisao duži niz godina). Uprava zatvora konačno je početkom 2011. godine dopustila da osuđene žene koriste civilnu odeću i šminku, uz određena ograničenja koja su neophodna i koja je upravnica zatvora propisala posebnim aktom. Jedno od ograničenja koje HOS smatra neopravdanim, posebno u letnjim uslovima, jeste i isključivo nošenje obuće sa zatvorenim prstima.

Takođe, zahtevanje od zatvorenica da stoje pognute glave i ruku sklopljenih na leđima pri svakom prolasku nekog od osoblja ili posetilaca, predstavlja nepotrebno krut odnos i rigidno shvatanje izvršenja zatvorske kazne. Takve mere su degradirajuće i kontraproduktivne naporima vaspitača i drugih članova osoblja koji pokušavaju da podignu samopuzdanje kod žena i izgrade njihovo dostojanstvo. Pored toga, one nemaju bezbednosno opravdanje i ne doprinose uspostavljanju pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenica.

31

S druge strane, pohvalu zaslužuje većina pripadnica službe obezbeđenja koje su sa osuđenicama uspostavile odnos poverenja i bliskosti, ne dovodeći u sumnju svoj profesionalni autoritet i bezbednost. HOS smatra da bi uprava zatvora trebalo da podstakne i druge zaposlene na prisniju komunikaciju sa osuđenicama, u cilju stvaranja konstruktivnih, pristojnih i humanih odnosa. Takav pristup smanjuje agresiju i zlostavljanje i kroz stvaranje sigurnog okruženja povećava bezbednost, čime se sprečava i visok nivo stresa kod osoblja.

HOS je u prethodnim izveštajima posvetio dosta pažnje ne samo lošim i nehumanim uslovima u pojedinim delovima centralnog objekta, pa i samicama, već i merama vezivanja i izdvajanja u samicu koje su proceduralno manjkave i, po mišljenju HOS, preterane. Na problem nepotrebnog i vremenski dugog vezivanja⁵ ukazano je i tokom 2010. godine. Mera vezivanja tokom 2011. godine koristila se retko i u apsolutnoj nuždi, što predstavlja pozitivnu promenu. Takođe, u vreme najnovijih poseta deo paviljona u kojem se nalazi samica bio je u renoviranju. Namera uprave je da od dve postojeće samice napravi jednu funkcionalnu i adekvatniju za smeštaj.

HOS ipak ističe da primena ovih mera treba da bude izuzetna, kratkog trajanja i strogo kontrolisana. U situaciji u kojoj je gotovo celokupna osuđenička populacija vrlo disciplinovana,

⁵ Mera koja se u ovom KPZ koristila pre svega kao mera kazne, a ne kao medicinska mera; videti prethodne izveštaje

nemogućnost kontrole i smirivanja uznemirenih ili akutno agresivnih žena, prevashodno je propust osoblja. U prilog tome navodimo mišljenje pripadnica službe obezbeđenja: „Da nema nekoliko žena, uglavnom narkomanki, koje su sklone incidentnom ponašanju, mi bi bili kao dečji vrtić“.

U odnosu na prethodnu posetu delimično je izmenjena i praksa da osuđenice ručno peru veš. Naime, u prethodnom izveštaju podvučeno je da je primoravanje osuđenica da same ručno peru veš nedopustiva. Prema poslednjim saznanjima, veš mašine se sada redovno koriste i ova vrsta obaveze više ne postoji.

IV – HIGIJENA

Pored činjenice da su pojedini toaleti i kupatila i dalje u očajnom stanju i ne omogućuju ni minimum uslova za normalno održavanje lične i sanitarne higijene, problem postoji i u snabdevanju osuđenica neophodnim sredstvima u te svrhe. Ona su neadekvatna i nedovoljna. Zvanično objašnjenje je da se usled nedostatka novčanih sredstava mora štedeti u nabavci ovih proizvoda. Osuđenice iz I paviljona se i dalje žale da u kupatilu tog paviljona nema dovoljno tople vode za tuširanje, posebno u letnjem periodu, što naročito pogađa žene koje su radno angažovane.

32

Pitanje higijene u zatvoru za žene je daleko specifičnije u odnosu na ustanove u kojima kaznu izdržavaju muškarci. Potrebe žena se zato moraju rešavati na prikladan način i nadležni se ne mogu pravdati nedostatkom novca, jer je kod žena higijena mnogo direktnije vezana za zdravlje. Propust da se obezbede osnovne stvari i sredstva za higijenu može po sebi predstavljati ponižavajuće postupanje.

V – KUHINJA I ISHRANA OSUĐENICA

Ishrana ostaje problematična tema i za osuđenice⁶ i za upravu zatvora. Naime, kvalitet ishrane u KPZ za žene je izuzetno nizak. Hrana se ovoj ustanovi svakodnevno doprema iz KPZ za muškarce u Zabeli, što je jedinstven slučaj. Tokom prethodne posete uočena je mini pekara koju je zavod dobio kao donaciju. Osuđenice su pravile kvalitetan hleb i kifle, što je bila važna dopuna u ishrani. Tokom poslednje posete, pekara je bila van upotrebe (više nedelja) jer uprava nije obezbedila brašno.

⁶ Gotovo sve osuđenice sa kojima je HOS razgovarao na ovu temu žalile su se na jednoličnu i nekvalitetnu hranu, bez voća, mlečnih proizvoda i kolača.

U ustanovi uporno odbijaju svaki razgovor o potrebi i mogućnosti da zavod oformi sopstvenu kuhinju, a HOS nije dobio valjano objašnjenje za takav stav. Izgradnja kuhinje nije u planu uprave zatvora, uprkos činjenici da bi ta kuhinja za neke osuđeniце značila i radni angažman, za druge bi mogla da bude vid profesionalnog osposobljavanja, a za ustanovu i dodatni izvor prihoda. Mogućnost da sebi i drugim osuđenicama obezbede kvalitetniju i bolje pripremljenu hranu, kao i da se obuče za razne vrste poslova (pekarske, poslastičarske, ugostiteljske, catering biznis...), bila je prihvatljiva za apsolutno svaku ženu sa kojom je HOS razgovarao. Stoga odgovor uprave „da ne žele još jednu primedbu HOS kako u zatvoru postoje oblici mizogenog ponašanja“ nije ništa drugo do neuspeo pokušaj pravdanja sopstvene ležernosti i nedostatka inicijative pozivanjem na, navodno, zaštitu rodne ravnopravnosti. HOS u tome vidi samo povredu tog prava, klasičnom zamenom teza koja je svojstvena svima koji suštinski ne razumeju koncept ljudskih, pa i ženskih prava.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE

Organizacija zdravstvene službe u zatvorima je veoma loša, jer se medicinsko osoblje smatra delom zatvorske administracije za čiji je rad neposredno nadležna uprava zatvora tj. Ministarstvo pravde, a ne Ministarstvo zdravlja. Postojeće rešenje je neodrživo i vrlo problematično za interes osuđenih lica.

33

Na žalost, i pored upornog ukazivanja u svim izveštajima o zatvorima na nezadovoljavajući nivo zdravstvene nege, utisak HOS je da u ministarstvu, pa i u zatvorskim upravama nije posvećena adekvatna pažnja ovom problemu. To, pre svega, govori da nadležni nisu u dovoljnoj meri svesni da neodgovarajuća zdravstvena nega najlakše dovodi do situacija koje se mogu okarakterisati kao “nečovečno ili ponižavajuće postupanje”. Još više uznemiruje činjenica da ne postoji svest o izuzetno važnoj ulozi zdravstvene službe u svakoj pojedinačnoj ustanovi u borbi protiv zlostavljanja. Naprotiv, zdravstvene službe se u svim zatvorima ponašaju kao deo kaznenog sistema, zanemarujući svoju osnovnu funkciju. Ovakav, neprihvatljiv i veoma zabrinjavajući pristup svakako proizilazi iz lošeg sistemskog rešenja u okviru Ministarstva pravde, ali i iz ozbiljno manjkavog zdravstvenog sistema u Srbiji. HOS smatra da nadležnost nad zdravstvenim službama zatvora treba hitno da pređe pod okrilje ministarstva zdravlja.

VII – PRISTUP LEKARU

Pored ishrane, zdravstvena nega i dalje predstavlja jednu od najspornijih tačaka kada je reč o pravima osuđenica. Tokom razgovora sa predstavnicima HOS žene su se, praktično bez izuzetka, žalile na kvalitet zdravstvenih usluga. Tokom prethodnih poseta uglavnom su se žalile na

rad jedne lekarke koja je, u međuvremenu, promenila radno mesto i više ne radi u ovom KPZ. Nova lekarka, iako veoma mlada, brzo se uklopila u kolektiv i uhodanu praksu koja nije dobra. Stoga ne čudi da se najveći broj zamerki osuđenica i dalje odnosi na rad zdravstvene službe, i to kako lekara, tako i medicinskih sestara sa višedecenijskim iskustvom u ovom KPZ. Tvrdnja zdravstvenog osoblja da „osuđene žene imaju bolji pristup zdravstvenim uslugama nego građani, ne čekaju u redu i imaju obezbeđene lekove“ višestruko je problematična i jasno odslikava stanje i u zdravstvenom i u penalnom sistemu. Iako se, u suštini, radi o promenama koje iziskuju transformaciju celokupnog društva, važno je da uprava KPZ povede računa o žalbama osuđenica. Kada se njihove tvrdnje i iskazi u značajnoj meri poklapaju, a dolaze od različitih kategorija osuđenica, najmanje što se mora uraditi jeste ozbiljno preispitivanje funkcionisanja zdravstvene službe.

Primeru radi, veći broj osuđenica se požalio da veoma teško dobijaju najobičnije analgetike za ublažavanje bolova u slučajevima glavobolja, migrena, bolova u stomaku i sl. Zatvorski lekari i ostalo medicinsko osoblje ovu primedbu smatraju neosnovanom. Zahtev HOS da dobije uvid u zdravstvene kartone pojedinih osuđenica je odbijen, pri čemu je lekarka to pravdala lekarskom etikom. Ovo je prvi put da HOS nije dobio na uvid kompletnu medicinsku dokumentaciju ustanove. S obzirom da je u ekspertskom timu HOS i licencirani lekar specijalista sa dugom praksom, ovakav izgovor je neadekvatan i neracionalan.

Međutim, uvidom u knjigu pregledanih osuđenica za 2011. godinu utvrđeno je da je u poslednjih šest meseci izuzetno mali broj osuđenica sa glavoboljom bio tretiran. Zatvorska lekarka se poziva na svoju profesionalnu kompetenciju i ističe da u ovakvim slučajevima uvek izmeri pritisak i pogleda zdravstveni karton osuđenice, na osnovu čega zaključuje da nema potrebe za analgeticima. Ne sporeći znanje mlade lekarke i njenu profesionalnost, HOS ipak smatra ponuđeno objašnjenje neadekvatnim. Upotreba jeftinih i široko dostupnih analgetika je opravdana u mnogim slučajevima, naročito kod žena u zatvorskim uslovima. Tretiranje visokog pritiska je potpuno drugačiji zdravstveni problem u odnosu na glavobolju koja može biti posledica lošeg i/ili nedovoljnog spavanja, izloženosti suncu ili hladnoći, stresa itd. Takođe, najrazličitiji ginekološki problemi koji mogu biti potpuno benigni i trenutni, neretko izazivaju bolove koji se eliminišu malom dozom analgetika. Ovako restriktivan pristup medikamentima ne može se pravdati ni finansijskim ograničenjima. Stoga HOS ističe da se osuđenicama mora omogućiti

odgovarajući zdravstveni tretman u svakoj situaciji, a ne samo u slučaju dijagnostikovanih ozbiljnih oboljenja.

VIII – SPREČAVANJE RAZLIČITIH VIDOVA NASILJA

Kada je reč o bezbednosti KPZ za žene jedna od najboljih ustanova u Srbiji. Prema svedočenju osuđenica, služba obezbeđenja predstavlja *bafer* zonu između njih i uprave, mada čudi i zabrinjava nedostatak poverenja u službu tretmana. Pored kvalitetne i dobre organizacije službe obezbeđenja, ovde je verovatno reč i o tome da žene predstavljaju disciplinovaniji deo zatvorske populacije. Prilog ovoj tezi je i podatak da su incidenti poput pokušaja bekstva, ubacivanja droge ili krijumčarenja mobilnih telefona u KPZ za žene gotovo neregistrovana pojava. Prema svedočenju osuđenih žena, rad službe obezbeđenja se u poslednjih godinu dana značajno popravio.

Takođe, u 2011. godini je zabeleženo značajno smanjenje broja samopovređivanja žena, što se delimično može objasniti i nekim pozitivnim promenama u ponašanju uprave kao, na primer, fleksibilnijem odnosu prema oblačenju i šminkanju zatvorenica. To očigledno ima veoma pozitivan psihološki efekat na njihovu samopercepciju. Podsećanja radi, ovaj KPZ bio je poznat po velikom broju disciplinskih prekršaja osuđenica, pre svega u odnosu na samopovređivanje. 2009. godine jedanest žena je izvelo organizovano samopovređivanje, što je očito predstavljalo poziv u pomoć i demonstraciju nemoći osuđenica u odnosu na upravu KPZ.

35

Broj disciplinskih prekršaja osuđenica je tokom 2011. godine u značajnom padu u odnosu na prethodne godine. Razlozi za ovu promenu su brojni: pre svega, u poslednjih godinu dana nova v.d. načelnica službe obezbeđenja ublažila je rigidan odnos prema osuđenicama – što nije prošlo nezapaženo.

U okviru službe za prijem, u kojoj radi diplomirani psiholog, raspoložu većim brojem specijalizovanih psiholoških testova (merenje koeficijenta inteligencije, procena rizika i sl). Međutim, postavlja se pitanje kvaliteta testova koji se koriste, što jedan od slučajeva u Zavodu dovodi u pitanje. Tokom 2011. godine na izdržavanje kazne došla je žena koja je bila osuđena za teško krivično delo. Prilikom prijema u KPZ za žene sa njom je urađen standardizovani test rizika kako bi se utvrdio stepen ugroženosti ličnosti. I mada je pre dolaska u KPZ ova žena dva puta pokušala da izvrši samoubistvo, obavljeni test je pokazao da kod nje ne postoje ozbiljniji rizici. Neposredno po prijemu u KPZ osuđenica je izvršila samoubistvo. Mada izneti primer ne dokazuje

nesposobnost službe za prijem ili psihologa koji sprovode testove, stiće se utisak (posebno iz razgovora sa diplomiranim psiholozima) da je ovom delu službe hitno potrebna dodatna edukacija.

IX – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Adekvatna psihološka pomoć je neophodna jer mnoge žene imaju promenjive, „turbulentne emocije“, od negiranja preko osećanja krivice i kajanja do olakšanja. Mnoge imaju i loše odnose sa porodicom što zahteva kontinuirani rad sa njima, ali i sa porodicom ili drugim bliskim osobama. Ovaj segment koji je jako važan za osuđenicu i njen budući život, slaba je tačka u svim zatvorima ali i drugim ustanovama koje se bave institucionalnim smeštajem. Kontakti sa porodicom i spoljnom sredinom zahtevaju angažovanje i profesionalan, sinhronizovan pristup više različitih institucija.

X – JEDNAK PRISTUP AKTIVNOSTIMA I PROFESIONALNO OSPOSOBLJAVANJE

Važan deo angažovanja psihologa odvija se kroz podršku i osnaživanje žena pri isteku dužih kazni. Organizuju se aktivnosti i obuke za povećavanje socijalnih veština i asertivnosti (samopouzdanja), veština za zaštitu od seksualnog, fizičkog i psihičkog zlostavljanja, za poboljšanje odnosa u porodici, mogu da dobiju pravnu pomoć, neke vidove obrazovanja i antistres program (smanjenje tenzija putem fizičkih vežbi). Ove aktivnosti se odvijaju jednom nedeljno po sat vremena u periodu od osam nedelja. Međutim, nije jasno u kojoj meri žene koje su na izdržavanju kazne, učestvuju u izboru aktivnosti u koje treba da se uključe. Osim toga, aktivnostima jednom nedeljno teško može da se održi kontinuitet i motivisanost za učešće, što i sami zaposleni uočavaju. Osipanje grupa ide i do 50%.

Resocijalizacija je ključna za uspešan povratak osuđenih građana u normalne tokove života. Kada je reč o resocijalizaciji (u pitanju je zastareo i neadekvatan termin, ali ga i dalje koriste u zatvorima u Srbiji) radi se pre svega o pozitivnom uticaju vaspitne službe zatvora na osuđenika, a u kontekstu radnog angažmana osuđene osobe, profesionalnog usavršavanja, obrazovanja i školovanja. Osim toga, važna je i dimenzija slobodnovremenskih aktivnosti osuđenih, ali i priprema za otpust iz zatvora i postpenalna zaštita.

Na žalost, ovaj aspekt rada sa osuđenim osobama u zatvorima u Srbiji je prilično zanemaren. U mnogim zatvorima jedan vapitač radi sa između 20 i 50 osuđenika tj. osuđenica. Očito je da država ne shvata značaj ove vrste rada sa osuđenicima, dok se objašnjenje uglavnom, kao i uvek, svodi na problem nedostatka materijalnih sredstava.

Kada je reč o KPZ za žene, značajno je promenjena struktura krivičnih dela, ali i samih osuđenica. Izuzetno je važno da se ženama u zatvoru ponudi adekvatni radni i profesionalni angažman. Uprava zatvora ne čini dovoljno na ovom planu. Veći deo angažmana žena svodi se na manuelne i režijske poslove, a uglavnom je reč o radu u poljoprivrednom gazdinstvu (u pitanju je sezonski angažman koji za osuđenice predstavlja težak i fizički iscrpljujući posao za nisku nadoknadu) i na rad u radnom pogonu KPZ. Radni pogon KPZ predstavlja neadekvatan prostor za rad žena i to posebno u zimskim uslovima.

U trenutku poslednje posete HOS (juli) preko 160 žena je bilo radno angažovano (što je za pohvalu), mada je i dalje reč o poslovima koji su sezonskog tj. privremenog karaktera.

Jedan deo zaposlenih tvrdi da je mnoge žene u KPZ nemoguće animirati za bilo koju vrstu rada ili profesionalnog usavršavanja. Iako stoji činjenica da su mnoge žene apatične i depresivne, HOS je u razgovoru sa više osuđenica stekao utisak da na takvo stanje značajno utiče i loša ponuda poslova i aktivnosti od strane KPZ.

Kada je reč o tretmanu u užem smislu nisu primećene bilo kakve promene u odnosu na prethodnu posetu. Ovog puta, posebna pažnja je posvećena radu psihologa. Testovi koji se primenjuju tokom prijema, radi ispitivanja ličnosti, opštih sposobnosti i emocionalnog stanja, kao i upitnik za procenu rizika kojim su obuhvaćeni različiti aspekti života, po mišljenju HOS, ne koriste se dovoljno i adekvatno u planiranju tretmana. Ukoliko se tokom prijema nove osuđenice uoče neki psihološki problemi, rečeno nam je da ponovno viđenje sa njom može da inicira psiholog. Ako nisu uočeni problemi, žene tokom boravka u ustanovi mogu da dođu kod psihologa samo po uputu vaspitača. HOS smatra da ovakva procedura ne omogućava psiholozima da adekvatno prate proces prilagođavanja žena na zatvorske uslove, niti pruža dobar uvid u psihološko stanje žena. Samim tim, izostaje i odgovarajuća reakcija pa stoga ne čudi što osuđenice osećaju veću bliskost prema pojedinim pripadnicama obezbeđenja sa kojima su u svakodnevnom kontaktu. Ipak, to ne bi smelo da bude zamena za kontinuiranu profesionalnu podršku psihologa i vaspitača.

Bezvoljnost, tuga i mali kapacitet za aktiviranje karakteristike su stanja osoba koje žive izolovano, izvan prirodnog okruženja. Oslanjanje samo na njihovu motivisanost za učešće i rad, pruža male izgleda za uspeh. Program za radno osposobljavanje pod nazivom *Druga šansa*, koji obuhvata veštine kuvanja, gajenja cveća, rad na kompjuteru, frizerski i kozmetički kurs, svakako pruža veći izbor i mogućnosti za motivisanje. Međutim, kozmetički kurs je pod znakom pitanja zbog hepatitisa B koga u ustanovi ima. Kako je ovo važan segment za podizanje samopoštovanja i

pripremu za povratak u otvorenu sredinu, neophodno je obezbediti kvalitet ovih kurseva i dalje raditi na podizanju motivisanosti žena za učešće.

XI – ZATVORENICE ZA KOJE JE PRODUŽENO LIŠENJE SLOBODE NEPRILIČNO

Posebno interesovanje HOS ima za žene koje su bile žrtve porodičnog nasilja. Po pravilu, ove žene čine teška krivična dela ubistva svojih partnera i bivaju osuđene na duge zatvorske kazne, što svedoči o potpuno neadekvatnoj sudskoj politici u Srbiji. Ovakva sudska praksa u značajnom je odstupanju u odnosu na praksu sudova u evropskim zemljama. Izdržavanje duge zatvorske kazne žena koje su žrtve dugogodišnje (često i višedecenijske) torture, najblaže rečeno je neprilično.

Podsećanja radi, u Srbiji je samo tokom prvih šest meseci 2011. godine ubijeno 29 žena, dok su tokom 2010. godine ubijene 32 žene⁷. Reč je o zločinima koje su nad ženama počinili njihovi partneri⁸. Ovi podaci pokazuju da je porodično nasilje u značajnom porastu, što je očita posledica tragičnih društveno-socijalnih zbivanja u Srbiji. Izneti podaci takođe pokazuju da su državne institucije zakazale u procesu zaštite velikog broja žena. Međutim, ti isti državni organi, koji nisu bili sposobni ili zainteresovani da pomognu žrtvi nasilja u porodici, vrlo su efikasni kada je u pitanju suđenje ženama za ubistvo muževa. Ti postupci se odvijaju prilično brzo i efikasno, što nije slučaj sa većinom drugih krivičnih postupaka u zemlji. U isto vreme, u odnosu na često zapanjujuće male kazne izrečene za druga teška krivična dela, presude ženama žrtvama nasilja na deset godina zatvora redovna su pojava u sudskoj praksi.

38

Takođe, HOS smatra nepriličnim izdržavanje dugih zatvorskih kazni osoba sa fatalnom prognozom na kratak rok, osoba koje boluju od teških bolesti koje se ne mogu pravilno lečiti u zatvorskim uslovima, osoba sa teškim invaliditetom i osoba u poodmaklom dobu. Produženo lišavanje slobode takvih osoba u zatvorskom okruženju je veliki problem i za osuđenicu i za zatvor. U ovakvim slučajevima, koji postoje i u ženskom zatvoru u Požarevcu, na zatvorskom lekaru je da sastavi izveštaj nadležnim vlastima u cilju traženja odgovarajućih alternativnih rešenja.

⁷ Podaci ministarstva za rad i socijalnu politiku, u okviru projekta Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.

⁸ Čak trećina žena u Srbiji izložena je istovremeno kombinaciji različitog nasilja, pri čemu je to najčešće kombinacija psihičkog i fizičkog nasilja, a za 38 odsto žena porodica je mesto patnje i nesigurnosti. Prema istom istraživanju, u 2010. godini stepen psihičkog nasilja bio je najviši među mlađim ženama od 18 do 24 godine (42,3%), kao i stepen fizičkog nasilja (20,9%). Najteže oblike fizičkog nasilja u prošloj godini počinili su isključivo muškarci, čak 96 odsto, a od toga 80,8 odsto su muževi i partneri, a u 40 odsto slučajeva nasilje se dogodilo pred očima dece. U prva tri meseca 2011. godine usmrćeno je 11 žena, a samo tokom marta 2011. u porodičnom nasilju ubijeno je šest žena. Od 2005. godine nasilje u porodici je povećano čak 6.5 puta.

U međuvremenu, za pohvalu je inicijativa KPZ da jedan prizemni prostor preuredi u skladu sa potrebama osoba sa invaliditetom.

Zbog neadekvatne prevencije i tretiranja žrtava porodičnog nasilja, te osoba sa teškim oboljenjima i/ili u poodmakloj životnoj dobi, Helsinški odbor je pokrenuo kampanju za pomilovanje izvesnog broja žena u Srbiji, odnosno, za njihovo što ranije puštanje iz zatvora kroz institut uslovnog otpusta. U ovoj godini zabeležen prvi slučaj takvog otpusta. Jedna osuđenica je puštena iz zatvora na inicijativu grupe istaknutih građanki⁹, koje su svojim potpisom stale iza njenog zahteva za uslovni otpust.

HOS nastavlja sa svojom inicijativom i do kraja 2011. godine planira lobiranje za još najmanje pet žena koje su osuđene na kaznu zatvora zbog ubistva partnera i slična dela proizišla iz porodičnog nasilja.

⁹ Judita Popović, Slavica Đukić-Dejanović, Sonja Biserko, Mirjana Karanović, Latinka Perović, Vesna Pešić, Vesna Rakić Vodinelić, Milena Jerotijević, Nataša Mičić i Borka Pavićević.

Zatvorski sistem u Srbiji

KPZ Niš

KPZ Sremska Mitrovica

KPZ Zabela

Sistem za izdržavanje krivičnih sankcija u Srbiji u poslednjih deset godina doživeo je više-struku transformaciju. Zatvorski sistem od 1991. godine beleži veliko povećanje broja osuđenih i pritvorenih osoba, što je posledica pooštrene sudske politike. Ova pojava postaje naročito izražena od 2003. godine. U periodu do 2003. godine broj zatvorenih lica u Republici Srbiji kretao se u ustaljenom okviru između 5.000 i 6.000, a od tada godišnja stopa rasta populacije u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija iznosi više od 10%. Tako danas ukupno povećanje u odnosu na pomenutu godinu premašuje 60%.

godina	2005	2006	2007	2008	2009
broj zatvorenika	8.078	7.893	8.970	9.701	10.974

(Tabela br. 1. Stanje na dan 31. decembra svake od navedenih godina¹)

40

Krajem 2011. godine broj osuđenih i pritvorenih osoba stagnira na broju od 11.500. Iako je bilo očekivano da do početka 2012. godine broj osuđenih i pritvorenih bude veći od 12.000 (odnosno, veći od 14.000 do kraja 2012. godine), broj osoba u zatvorima u Srbiji stagnira, pre svega zbog nešto opreznije kaznene politike sudova u 2010. i 2011. godini, ali i zbog uvođenja alternativnih sankcija, odnosno, uvođenjem izvršenja krivičnih sankcija koje se ne realizuju u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija. Konkretno, tokom 2011. godine konačno je zaživeo sistem alternativnog izdržavanja sankcija u kućnim uslovima uz pomoć elektronskog nadzora. U 2011. godini Uprava za izvršenje krivičnih sankcija posedovala je 200 tzv. elektronskih narukvica, koje su bile unajmljene u okviru komercijalnog ugovora. Početkom 2012. godine u Srbiju treba da stigne 600 narukvica koje je kupilo Ministarstvo pravde Republike Srbije (sredstva su obezbeđena iz donacije EU).

¹ Iz dokumenta: *Strategija za smanjenje preopterećenosti smeštajnih kapaciteta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija u Republici Srbiji u periodu od 2010. do 2015. godine*, Sl. glasnik RS, br 53/2010

Uvođenje alternativnih sankcija išlo je sporo, pre svega zbog organizacionih problema (problemi u uspostavljanju mreže poverenika u Srbiji), ali i zbog blagog otpora u sudovima koji su tek sredinom 2011. godine počeli sa izricanjem većeg broja mera alternativnih sankcija.

U okolnostima sve većeg broja osuđenih i pritvorenih osoba Helsinški odbor za ljudska prava je u 2011. godini obavio šest kontrolnih poseta najvećim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u kojima je smešten najveći broj osuđenih i pritvorenih osoba. Reč je o kazneno popravnim zavodima u Požarevcu (Zabela), Sremskoj Mitrovici i Nišu. U ovim ustanovama smešteno je više od 50% ukupne zatvorske populacije u Srbiji. Pored maloletnika i žena, tokom 2011. godine u fokusu HOS bio je i položaj opšte zatvorske populacije. Kao najrepreszentativniji uzorak odabrana su tri kazneno popravna zavoda jer predstavljaju najbolju sliku stanja u zatvorima u Srbiji.

Helsinški odbor je u toku poslednjih deset godina u više navrata obišao KPZ u Požarevcu, Nišu i Sremskoj Mitrovici. U prethodnim izveštajima detaljno je opisano stanje infrastrukture, odnosno objekata u kojima su smeštene osuđene i pritvorene osobe. U prethodnim izveštajima takođe su detaljno opisani kvalitet i uslovi života osuđenih i pritvorenih osoba, a, s obzirom da u poslednjih nekoliko godina nije bilo značajnijih promena u ovom segmentu, u ovom izveštaju će biti predstavljeni prvenstveno najveći – sistemski problemi u ovim zatvorima. Izložene ocene se odnose na populaciju u tri kazneno popravna doma koje smo posetili u 2011. godini, ali su primenjive i na druge ustanove za izvršenje krivičnih sankcija. Na kraju ovog izveštaja biće predstavljene i kratke ocene konkretnih problema u trima KPZ.

41

I – SUDSKA POLITIKA

Kada je reč o radu sudova, stiče se utisak da je saradnja između sudova i zatvora nezadovoljavajuća. Sudovi su u poslednjih pet godina izricali mere zatvora za veliki broj građana bez uvida u realno stanje u zatvorima. U ovom segmentu najveću odgovornost ima Ministarstvo pravde koje bi moralo da koordinira rad sudova i uprave za izvršenje sankcija. Zatvori imaju zakonsku obavezu da prime svako osuđeno ili pritvoreno lice, bez obzira na kapacitete i resurse kojima raspolaže. U tom smislu, očigledno je da su sudovi olako presuđivali veliki broj kaznenih mera zatvora (posebno onih najkraćih – do jedne godine), mada je u teoriji i praksi dobro poznato da je rad sa osuđenima sa tako niskim kaznama gotovo nemoguć. Posledice ovakve sudske politike najvidljivije su upravo u zatvorima, koji delimično predstavljaju ustanove za smeštaj socijalno ugroženih građana. Postojeća recesija pokazuje da se veliki broj građana opredeljuje za sitan kriminal zarad preživljavanja i socijalnog opstanka. Sudovi ovakvo ponašanje kažnjavaju zatvorskim kaznama što predstavlja dvostruki društveni rizik. Sa jedne strane smeštaj velikog broja osuđenih predstavlja ogroman trošak za društvo i državu, dok sa druge strane njihovo udaljavanje iz

mesta boravka dodatno otežava njihovu reintegraciju u društvo. Upravo se na ovim kratkim zatvorskim kaznama vidi da je alternativno izdržavanje sankcija najbolja opcija za veliki broj osuđenih građana.

Kaznena politika u Srbiji je krajnje neujednačena i to u mnogim segmentima. Tako je čest slučaj da se sudovi iz jednog dela Srbije (npr. Vojvodine) opredeljuju za oštriju kaznenu politiku u odnosu na sudove u Istočnoj Srbiji. Iako je nemoguća potpuno sinhronizovana kaznena politika na nivou cele Republike, očigledno je da je neophodna dodatna edukacija sudija na ovom polju.

Na ovom mestu predstavljamo primer osobe YY koja je osuđena na 38 godina zatvora za ubistvo. Uvidom u ovaj dokument došli smo do saznanja da se sud poneo posebno oštro prema ovoj osobi. U zemlji koja nema smrtnu kaznu i u kojoj je maksimalna kazna zatvora 40 godina vrlo je retko da se primenjuju ovako drakonske kazne, pa se one dosuđuju samo u slučajevima ubistva policajca na dužnosti, sudije, premijera zemlje ili za ubistvo deteta pod izuzetno teškim – svirepim okolnostima. I, mada je ubistvo bilo teško, iz uporedne prakse može se videti da se malo kada sudovi odlučuju za ovako drastične kazne. Dubljom analizom došli smo do zaključka da je reč o osobi koja nije imala pristup dobrom pravnom zastupniku, odnosno o osobi koja pripada romskoj etničkoj manjini.

42

U periodu od 2000. do 2004. godine učešće kazne zatvora u ukupnom broju izrečenih krivičnih sankcija postupno raste i 2004. godine iznosi 30,9%, dok udeo uslovnih osuda beleži pad sa 51,4% u 2000. godini na 45,8% 2004. godine. U strukturi ukupno izrečenih kazni zatvora i dalje je izrazito zastupljena kazna zatvora u trajanju do šest meseci i kazna zatvora u trajanju od šest meseci do dve godine. Ovakva kaznena politika direktno utiče na preopterećenost smeštajnih kapaciteta zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, jer iz godine u godinu ostaje taj veliki broj osuđenih na kaznu zatvora do šest meseci koji odlaze na izdržavanje kazne (u periodu od 2005. do 2009. godine oni su u proseku činili 41,6% od ukupnog broja osuđenih koji stupe na izdržavanje kazne). Dakle, osnovna odlika kaznene politike sudova za lakša krivična dela jeste da je blaga (veliki broj uslovnih osuda) i da je to masovno primenjena represija (veliki broj kratkotrajnih kazni zatvora) kojom se ne ostvaruje svrha krivičnih sankcija. To svakako predstavlja najvažniji činilac koji doprinosi preopterećenosti ustanova za izvršenje zavodskih sankcija i mera u Republici Srbiji.

II – USLOVNI OTPUST

Sudovi u Srbiji su samonicijativno gotovo ukinuli institut uslovnog otpusta. Zakon predviđa da svaka osoba nakon isteka 2/3 kazne može da zatraži uslovni otpust. Analizom podataka koje je izvršio Beogradski centar za ljudska prava vidljivo je da sudovi u proseku odbijaju oko 95% svih molbi za uslovni otpust. Korene ovakvog ponašanja sudija treba tražiti pre svega u strahu od pogrešne odluke i političkog pritiska. Tako je u vremenu tzv. reizbora sudija u Srbiji broj odobrenih uslovnih otpusta dodatno pao, što samo po sebi dovoljno govori o nezavisnosti sudstva i širini slobodne sudijske procene.

Nefunkcionisanje instituta uslovnog otpusta dovelo je do velikih problema u zatvorima. U tri najveća zatvora u Srbiji vidljive su posledice ovakve politike sudova u Srbiji. Naime, svaka osuđena osoba na odsluženju kazne u zatvoru trebalo bi da bude radno angažovana, što bi pomoglo u procesu resocijalizacije. Napredak u resocijalizaciji kosenkvetno bi doveo do pozitivnog mišljenja nadležnih u zatvoru prilikom podnošenja molbe za uslovni otpust. Međutim, osuđeni su svesni činjenice da uslovni otpust ne funkcioniše. Takođe im je jasno da će, bez obzira na vladanje tokom izdržavanje kazne (poštovanje discipline, radna angažovanost i sl.), morati da odsluže kaznu zatvora do kraja. Sve ovo proces resocijalizacije čini otežanim, često nemogućim procesom.

43

III – PRITVOR

Učestalo određivanje pritvora predstavlja jedan od ključnih razloga preopterećenosti zavoda za izvršenje krivičnih sankcija. O tome govori i podatak da se od ukupne zatvorske populacije oko 35% njih nalazi u pritvoru. U postojećim uslovima to znači da u Srbiji ima više od 3.500 pritvorenih osoba, što Srbiju stavlja na mesto broj jedan u Evropi po broju pritvorenih građana. U isto vreme, mera pritvora je pretvorena u kaznenu meru, jer se u velikom broju postupaka protiv građana u prvostepenom postupku dodeli zatvorska kazna u trajanju vremena provedenog u pritvoru. Time je ova mera obesmišljena.

Takođe, stanje pritvorskih jedinica u Srbiji je posebno loše. Broj ljudi kojima je određena mera pritvora daleko premašuje kapacitete smeštajnih jedinica pritvora. Sasvim je sigurno da je stanje ljudskih prava u pritvorima daleko gore nego u delovima zatvora gde su smeštena osuđena lica.

Neke odredbe zakona koje regulišu pritvor građana predstavljaju zastarela i neadekvatna rešenja. Često nisu u skladu sa praksom EU i potrebno ih je menjati. Najsporniji deo Zakona o krivičnom postupku je stav 5. (član 142) koji se bavi razlozima za određivanje pritvora. Tako se

u njemu kaže da je moguće odrediti pritvor za krivično delo za koje se stavlja na teret propisana kazna zatvora duža od deset godina, odnosno duža od pet godina za krivično delo sa elementom nasilja i ako je to opravdano zbog posebno teških okolnosti krivičnog dela. Upravo podvučeni deo stava 5. predstavlja najproblematičniju zakonsku odredbu. Na osnovu razgovora sa velikim brojem pritvorenih građana došli smo do podatka da se istražne sudije najčešće određuju za ovaj stav zakona jer je neprecizan i podložan različitim tumačenjima. Naime, ovaj deo zakona je primenljiv i na krivična dela bez elemenata nasilja, odnosno, dela iz oblasti privrednog kriminala. O ovome najbolje svedoči slučaj Tomislava Đorđevića² koji je za delo zloupotrebe službenog položaja³ proveo šest meseci u pritvoru, mada je istraga (samim tim i svi razlozi za produženje pritvora) okončana tri meseca pre ukidanja pritvora.

Dakle, u praksi je moguće da istražni sudija određuje neprimereno dugi pritvor i za krivična dela bez elemenata nasilja. Ovim se omogućava držanje građana u pritvoru i po nekoliko godina, što je u suprotnosti sa evropskom praksom. Dodatno, Srbija je u odgovoru na Upitnik komisije EU (odgovor na pitanje 70 u sekciji Politički kriterijumi) odgovorila da “je pritvor administrativna mera koja se primenjuje kako bi se osiguralo nesmetano vođenje krivičnog postupka, i to samo ukoliko se cilj ne može postići drugim sredstvima, koja u manjoj meri ograničavaju Ustavom zagarantovana prava. Suština ovog pravnog rešenja jeste da se pritvor koristi kao deo postupka, a ne kao kaznena mera, što je u skladu sa principima Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda; Paktom o *građanskim i političkim pravima* i *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima*“. Ovakav odgovor nije u skladu sa praksom sudova na koju smo naišli prilikom obilaska zatvora u Srbiji.

Do sada opisani problemi čine grupu sistemskih problema koji su posledica rada i nemara celokupnog državnog aparata. Teme poput neprikladne i neujednačene sudske politike, neprimereno dugog pritvora tj. neprimereno određenog pritvora i nefunkcionalnog uslovnog otpusta predstavljaju skup problema na koje, u dobroj meri, zaposleni u sistemu izvršenja krivičnih sankcija nemaju uticaj. Međutim, u narednom delu izveštaja izložićemo skup problema koji

² <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/201973/Djordjevic-izneo-odbranu>

³ Delo zloupotreba službenog položaja u privatnoj kompaniji ne postoji u praksi EU. Jedan od najupečatljivijih slučajeva je suđenje Stanku Subotiću koji je za ovo delo osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od šest godina. Državni sekretar u ministarstvu pravde Slobodan Homen najavio je ukidanje ove odredbe, ali i nastavak slučajeva koji se trenutno procesuiraju u sudovima u Srbiji.

su u isključivoj nadležnosti samih zatvora. Dole opisani problemi, po našem mišljenju predstavljaju propust uprave za izvršenje krivičnih sankcija, uravnika zatvora i samog osoblja.

IV – RADNA ANGAŽOVANOST OSUĐENIH

Kao posebno važnu temu u zatvorima u Sremskoj Mitrovici, Zabeli i Požarevcu ističemo pitanje radnog upošljavanja osuđenih. Ove ustanove raspolažu velikim potencijalom za radno upošljavanje osuđenih. U prethodnom sistemu realsocijalizma ovi zatvori su uz pomoć države izgradili male fabričke pogone. U svakom od ovih zatvora radni pogoni se prostiru na nekoliko hektara. Svaki od KPZ koje smo obišli ima radne pogone za obradu metala, kože, drveta, papira itd.

Podaci dobijeni od službe za obuku i upošljavanje u ova tri zavoda ukazuju da se u okviru sadržaja radnog i profesionalnog angažovanja zatvorenika ništa značajnije nije promenilo u odnosu na naše prethodne posete. To znači da se zatvornici radno angažuju u odeljenjima mašinske, zanatske, štamparske, konfekcijske, drvoprerađivačke i ugostiteljske struke. Tehnologija rada je ista, a mašine nisu obnavljane. Broj zatvorenika uključenih u proces rada daleko je od potrebnog. Razlozi ovakve situacije su, po rečima osoblja, isključivo u nedostatku materijala i sirovina, odnosno finansijskih sredstava da bi proces rada mogao da se zadovoljavajuće organizuje. U ustanovama je prema podacima uprava ovih zatvora radno angažovano (uposlano) 400-500 zatvorenika (u svakoj ustanovi), uključujući i one koji su angažovani na režijskim poslovima. U odnosu na ukupan broj zatvorenika u ove tri ustanove, broj radno angažovanih zatvorenika je mali.

45

Dodatno, izražavamo duboke sumnje u validnost ovih podataka. Tokom našeg obilaska ovih ustanova po pravilu smo zatekli šaćicu osuđenih osoba koji su radno angažovane. Velike fabričke hale po pravilu su prazne, i u njima boravi svega nekoliko desetina osuđenih. I mada ne raspolažamo validnim dokazima, smatramo da su uprave ovih zatvora za potrebe ulepšavanja realnosti uglavnom simulirale radnu angažovanost osuđenih tokom našeg boravka.

Radno (ne)upošljavanje zatvorenika u ove tri ustanove predstavlja veliki problem. Kao što je već navedeno u ovom izveštaju, radna angažovanost je od presudnog značaja za resocijalizaciju osuđenih lica. Nedostatak finansijskih sredstava je očigledno, međutim, nije jasno zašto država do sada nije intervenisala sa ozbiljnijim sredstvima u ovoj oblasti. Primera radi, KPZ Zabela u Požarevcu je do raspada SFRJ proizvodila (godišnje) 30.000-40.000 štednjaka za kućnu upotrebu. Štednjaci su bili distribuirani na tržišta Hrvatske, BiH, Kosova i Srbije. Raspadom SFRJ nestalo je tržište, ali, primera radi, danas ovaj zavod može da proizvede reprezentativne klupe visokog kvaliteta za parkove, i to po konkurentnoj ceni. Međutim, kada se jedan zavod poput Zabele javi na tender za opremanje preduzeća Gradskog zelenila (široj Srbiji) javljaju se problemi

sirovine za proizvodnju veće količine klupa (zatvor ne raspolaže sredstvima za ulaganje u početak proizvodnje), ali i problem sistemske korupcije u tenderskim nabavkama u Srbiji. Tako se ispostavlja, da zatvori ne dobijaju tendere iako je reč o konkurentnim državnim preduzećima, koja po povoljnoj ceni (rad zatvorenika je jeftin) mogu da snabdevaju druga državna preduzeća. Pozitivnom diskriminacijom zatvora u sistemu javnih nabavki rešilo bi se pitanje radnog upošljavanja osuđenih osoba. Na taj način, u dobroj meri bi se rešilo i pitanje ispunjavanja preduslova za uslovni otpust. Međutim, stiče se utisak da je država Srbija potpuno nezainteresovana za ovaj segment. Prethodna država (SFRJ) imala je razvijen i transparentan sistem upošljavanja osuđenih lica u svim Republikama SFRJ. Potpuno je nejasno zašto se država odriče jeftine radne snage, odnosno, zašto ne dozvoljava osuđenim osobama da uđu u proces resocijalizacije putem radnog angažovanja.

Jedina dobra vest jeste da će za ova tri zatvora u toku 2012. godine započeti pilot projekat koji finansira EU, a kojim će se postići veća radna angažovanost za one koji tamo služe kaznu. Međutim, projekti sami po sebi ne mogu nadoknaditi ulogu države na ovom polju. Javne nabavke, pitanje rešenja pravnog statusa zatvora na tržištu, kao i pitanje velike korupcije u javnim nabavkama u Srbiji ostaju veliki problem pri rešavanju problema radne angažovanosti osuđenih.

V – MEDICINSKA NEGA ZATVORENIKA

Pitanje medicinske zaštite osuđenih i pritvorenih predstavlja jednu od najproblematičnijih oblasti zatvorskog sistema u Srbiji. Tokom poslednje dve godine videli smo veliki broj psihijatrijskih pacijenata, odnosno, pacijenata koji boluju od sistemskih oboljenja kojima nije mesto u zatvoru.

Psihijatrijski pacijenti predstavljaju veliki problem za zatvore. U ova tri zatvora stacionari su puni ljudi koji bi morali da se leče u bolničkim uslovima, a ne u stacionareima zavora. Takođe, potpuno je neprihvatljivo da jedan broj hronično obolelih pacijenata, posebno starijih ljudi, kraj svog života čekaju u zatvoru.

Na ovom mestu navešćemo primere dva pacijenta za koje smatramo da ne bi trebalo da borave u zatvoru, ali koji zbog sudske birokratije, ali i nerazumevanja uprave za izvršenje krivičnih sankcija, borave u zatvoru.

AB (24 godine) osuđen je za delo oružane pljačke. Reč je o povratniku kome je ovo četvrto krivično delo za koje je osuđen. Tokom boravka u zatvoru formirana je klinička slika teške multiple skleroze. Mladić je trenutno u fazi potpune ili delimične nepokretnosti. Tačnije, bez tuđe pomoći ne može da se kreće, čak ni da ustane iz kreveta. Prognoza za ovog mladića govori

da se njegovo zdravstveno stanje ne može popraviti. Na predlog Helsinškog odbora da se ovom zatvoreniku hitno suspenduje kazna, uprava zatvora nije reagovala konkretnim koracima jer smaraju da direktor uprave za izvršenje krivičnih sankcija neće odobriti prekid, tj. suspenziju kazne. Naime, oboleli osuđenik u ovom trenutku čeka još jedno suđenje, što je po mišljenju uprave zatvora dovoljan razlog da ostane na odsluženju kazne. Postavlja se pitanje da li uprava zatvora smatra da je moguće da ponovi krivično delo? Ovo nije usamljen primer jer je u jednom od ovih zatvora osuđenik sa multiplom sklerozom preminuo usled progresije bolesti.

Inače, prekid ili suspenzija kazne koristi se najčešće kod umirućih osuđenika. Prekid kazne podrazumeva da direktor Uprave može da donese rešenje kojim na šest meseci ili godinu dana suspenduje izdržavanje kazne. Ovo suspendovanje može da se ponavlja do poboljšanja zdravstvenog stanja ili okončanja života osuđenog.

Primer psihijatrijskog pacijenta NA najbolje govori o problemu vezanom za pitanje osuđenih sa duševnim oboljenjima. Mladić je pre tri godine počinio ubistvo. Veštačenjem tokom suđenja utvrđeno je da je tokom počinjenog krivičnog dela bio uračunljiv, s tim što veštak nije bio siguran u celokupno psihološko stanje NA. Tokom boravka u zatvoru formirao je tešku kliničku sliku psihoze, koja je naknadno i dijagnostikovana. Naknadnim veštačenjem neurospihijatar konstatuje da je reč o teškom oboljenju, i to duševnom oboljenju dužeg trajanja. Na konstataciju Helsinškog odbora da njemu nije mesto u zatvoru već u psihijatrijskoj ustanovi, obavešteni smo da je procedura za prebacivanje u psihijatrijsku ustanovu izuzetno kompleksna. Uprkos trudu majke NA i trudu Helsinškog odbora, do današnjeg dana ovaj mladić nije prebačen u psihijatrijsku ustanovu.

U KPZ Požarevac – Zabela zdravstvenu zaštitu zatvorenika trenutno obavljaju dva lekara opšte medicine i jedan specijalista hirurgije koji je duže vreme odsutan (3 meseca). Jedan lekar radi od decembra 2007. godine i od nedavno je zaposlen na neodređeno vreme. Drugi lekar je žena koja tu radi 14 meseci, a prethodno je radila tri godine u Zemunskoj bolnici. Pored lekara, zaposleni su jedan stomatolog, 10 medicinskih tehničara i jedan rentgen tehničar. Četiri smenska tehničara rade po 12 sati, a ostali po smenama.

Specijalisti neurologije, psihijatrije, interne medicine i hirurgije jednom nedeljno obavljaju konsultativne preglede u Zavodu, dok dermatovenerolog i oftalmolog dolaze svake druge nedelje. Hirurg obavlja i ultrazvučni pregled abdomena. Prostorije ambulate su prostrane i, osim ordinacije i prostorije za intervencije, višenamenske su. U jednoj od prostorija nalazi se UZ aparat, ležajevi za infuzionu terapiju i jedan od ormara sa lekovima za terapiju. Laboratorijske analize se rade dva puta nedeljno u gradskoj bolnici.

Stomatološka ordinacija je dobro opremljena. Bez stomatološkog tehničara stomatolog radi najčešće vađenje zuba, ređe se bavi lečenjem (nedostatak materijala). Zbog ovih razloga, zatvorenici koji imaju mogućnosti da plate, leče se u privatnim stomatološkim ordinacijama.

U sklopu ambulante se nalazi i stacionarni deo sa 85 bolesničkih postelja. Sobe su trokrevetne i četvorokrevetne. Tamo je 70% zatvorenika hospitalizovano zbog bolesti psihijatrijske prirode. U stacionaru su smešteni i invalidi (različiti uzroci invaliditeta), kao i stariji zatvorenici koji nisu radno sposobni.

Tokom posete uočili smo izvestan broj zatvorenika koji su na duže vreme smešteni u stacionaru. Reč je uglavnom o teško bolesnim ljudima. Kada je reč o ovoj grupi osuđenih, postavlja se pitanje o svrsishodnosti njihovog boravka u zatvoru. Najpre, sasvim je sigurno da za one zdravstveno najugroženije zatvor ne predstavlja pogodno mesto za boravak, ali u isto vreme mora se podvući i činjenica da zatvor ne može da ponudi dovoljno dobru zdravstvenu negu za ovu grupu pacijenata tj. osuđenih osoba.

Apoteka je smeštena u upravnoj zgradi. Farmaceutski tehničar lekove izdaje zdravstvenom osoblju, ne zatvoreniku. Za izdavanje lekova koristi se poseban obrazac, recept, na kome je naznačeno ime i prezime zatvorenika, paviljon, naziv leka, datum propisivanja, količina tableta, kao i vreme korišćenja terapije (sa datumom). Ovaj obrazac potpisuje lekar. Nabavka lekova je delom centralizovana, preko Centralne zatvorske bolnice, a delom preko tendera. Psihijatrijsku terapiju deli nemedicinsko osoblje prema spiskovima koje dobija od lekara, izuzev metadonske terapije koju zatvorenici dobijaju u ambulanti. Ostale terapije zatvorenici dobijaju za dve nedelje.

Prilikom prijema zatvorenika u KPZ obavezno se obavlja opšti lekarski pregled, neuropsihijatrijski pregled, rentgenski snimak pluća, laboratorijske analize. Zbog finansijskih razloga ne rade se testiranja na HCV, HIV, HbsAg svim zatvorenicima, već samo onima sa povišenim transaminazama.

U KPZ je trenutno 437 zatvorenika koji se leče od bolesti zavisnosti (11 je na metadonskoj terapiji), 4 je obolelo od HIV-a, 148 od hepatitisa i 43 se leči od alkoholizma.

Zdravstveni karton pored generalija i zdravstvenog stanja prolikom dolaska u KPZ sadrži i neuropsihijatrijski nalaz. Ambulantno lečenje je takođe evdentirano, kao i lečenja u drugim ustanovama u toku odsluživanja kazne. Periodični sistematski pregledi se ne rade.

Pored zdravstvenog kartona, u sklopu zdravstvene dokumentacije su i protokoli: mera prinude, akcidentnih povreda, povreda na radu i umrlih. Tokom 2010. godine izvršene su 22 mere prinude (8 gumenim palicama i 14 vezivanjem), a do 31.08.2011. godine 2 gumenim palicama i

22 vezivanjem. Akcidentalne povrede su povrede zadobijene u tučama i u toku sportskih aktivnosti. Do 07.09.2011. godine bilo ih je 37, a u toku 2010. godine 90. U 2010. godini evidentirano je 27 povreda na radu, do 21.08.2011. godine 10. U 2010. godini umrlo je 7 zatvorenika, a do 28.06.2011. godine 5.

Mera vezivanja se sprovodi isključivo po nalogu psihijatra, ne traje duže od 24 časa, a uz ovu meru primenjuje se i medikamentozna terapija za umirenje.

Lekar svakog dana pregleda zatvorenike jednog paviljona. Zatvorenici se na pregled prijavljuju komandiru.

Najčešća su oboljenja lokomotornog sistema (lumboishialgia), kao i povrede, bubrežna oboljenja (colica). Najčešće korišćeni lekovi su analgetici, antibiotici, anksiolitici i antidepresivi.

VI – ISHRANA I KUHINJA

Jelovnik za nedelju dana sastavlja šef kuhinje (profesionalni kuvar), načelnik zdravstvene službe i magacioner, a potpisuje upravnik KPZ. Postoje tri jelovnika: običan, za obolele od diabetes mellitusa i za zatvorenike muslimanske veroispovesti. Dnevna kalorijska vrednost obroka je od 12.659 J do 14.952 J. Jelovnik za dijabetičare se od običnog razlikuje samo po nedostatku šećera. Mesa i mesnih prerađevina ima svakodnevno, ali u manjim količinama. Voća nema. Primećeno je da zatvorenici pribor za jelo (kašika) nose sa sobom.

Trpezarija je prostrana, čista, sa dovoljnim brojem stolova i stolica. Kuhinja je takođe uredna. Zaposlena su tri profesionalna kuvara. U KPZ radi i pekara u kojoj se mese pecivo, hleb, testo za pice.

* * *

U kazneno popravno zavodu u Nišu, zdravstvenu službu sačinjavaju stomatološka i medicinska služba.

U stomatološkoj službi radi jedan stomatolog, specijalista protetike (22 godine radnog staža, od nedavno zaposlen na neodređeno) i jedan stomatološki tehničar (zaposlen na određeno radno vreme). U planu je da se zaposli još jedan tim da bi stomatološka služba radila u dve smene. Prilikom prijema u KPZ radi se sistematski stomatološki pregled. Za vanredne preglede zatvorenici se sami prijavljuju. Nedeljno se u proseku uradi oko 70 pregleda. Od 27.06.2011. godine ova služba se bavi i protetikom. Do 18.10.2011. godine urađeno je 13 proteza, a 15 zatvorenika je na listi čekanja. Cenovnik ove usluge formiran je prema cenama okolnih ustanova – 3500

dinara za parcijalnu i 4000 dinara za totalnu protezu. Zatvorenik potpisuje izjavu o saglasnosti za skidanje novca sa računa na depozitu za izradu protetskog pomagala. Za finansijski ugrožene zatvorenike formiran je konzilijum koji upravniku KPZ predstavlja slučajeve i tada se pomagalo plaća sredstvima KPZ.

U medicinskoj službi je zaposleno 6 lekara. Načelnik službe je lekar opšte medicine koji je na volonterskoj specijalizaciji iz interne medicine. Jedan lekar je specijalista sportske medicine, jedan je na volonterskoj specijalizaciji iz psihijatrije, a tri lekara su opšte medicine. Šest medicinskih tehničara radi smenski. Radno vreme lekara je od 07h do 15h (dva lekara), od 07 h do 19h i od 19h do 07h (po jedan ili dva lekara). Po ovom rasporedu rade i medicinski tehničari. Obavljaju se i konsultativni pregledi. Specijalisti psihijatrije dolaze tri puta nedeljno, internisti dva puta mesečno, oftalmolozi jednom nedeljno (određuju visus i rade pregled očnog dna), radiolozi dva puta mesečno (ultrazvučni pregled abdomena, prostate i dojke), klinički biohemičar koordinira rad laboratorije. Laboratorija radi svakodnevno kompletnu krvnu sliku, sedimentaciju, lipoproteinski profil, ureu i kreatinin, dok se ostatak laboratorijskih analiza radi u KC Niš. KPZ ima svoje sanitetsko vozilo.

U stacionaru je trenutno smešteno 19 zatvorenika, a kapacitet je 24. Najčešće su tu oboleli od hroničnih psihoza, jedan boluje od Sclerosis multiplex, a tu su i osobe koje nisu u stanju da se brinu same o sebi (slabovidni, stari). Pored medicinskog osoblja, o ovim zatvorenicima brinu se i zatvorenici koji su tu radno angažovani. Zapaženo je da pacijent oboleo od MS dobija posebnu negu (obezbeđen mu je antidekubitalni dušek i jedno lice se stalno brine o njemu).

50

Lekovi se nabavljaju tenderski, preko veledrogerija. Terapiju za hronične bolesti zatvorenici dobijaju nedeljno, a psihijatrijsku dnevno.

Prvi pregled zatvorenika se obavlja odmah po dolasku u KPZ i tada se otvara zdravstveni karton. Zatvoreniku se tada uzima porodična i lična anamneza, meri arterijski pritisak i telesna težina, vrši se auskultacija srca i pluća, obavlja se opšti pregled radi otkrivanja telesnih oštećenja, povreda uz Rtg pluća i laboratorijske analize. I u ovoj ustanovi se ne rade testiranja na HCV, HIV, HbsAg, već samo na zahtev zatvorenika i godišnje se testira 80 do 90 zatvorenika. Načelnik navodi da je u stacionaru imao obolelog od HIV, a da je zatvorenik to naveo kada je posle neuspešnog lečenja respiratorne infekcije u stacionaru prebačen na Infektivnu kliniku KC Niš. Zaposleni navode da zatvorenici oboleli od hepatitisa i HIV ne predstavljaju opasnost za okolinu (prilikom kontakta sa zatvorenicima svi zaposleni u KPZ nose rukavice) koliko to predstavljaju oboleli od TBC. Iz tog razloga se pri prijemu radi Rtg pluća, kao i skrining na TBC (u martu 400 zatvorenika od kojih su dva bila pozitivna).

Osim zdravstvenog kartona, postoji i knjiga povreda u kojoj se navodi datum povrede, način nanošenja povrede, opis, dijagnoza, ko je naneo povredu. Vreme povrede nije svuda zavedeno. U toku 2011. godine evidentirano je 219 povreda.

Pored prvog pregleda, obavljaju se i mesečni pregledi zatvorenika koji boluju od hroničnih bolesti po unapred određenom rasporedu po paviljonima. Obavezni su pregledi za radno angažovane zatvorenike na visini, zatvorenike koji su bili na vikendu, kao i onih kojima je izrečena mera prinude ili samica. Obavljaju se i periodični tromesečni pregledi. U toku prepodneva obavljaju se i vanredni pregledi. Dnevno se pregleda prosečno 100 zatvorenika.

Osim psihijatrijskih oboljenja, najčešća su oboljenja respiratornog trakta i lokomotornog sistema, a od hroničnih nezaraznih oboljenja to su hipertenzija i dijabetes. Najčešće korišćeni lekovi su sedativi.

U okviru prevencije organizuju se i radionice jednom do dva puta mesečno. Predavači su lekari, psiholozi i medicinski tehničari, a grupu čini 20 do 25 zatvorenika. Najčešće teme su narkomanija i HIV.

Posebna pažnja se posvećuje zatvorenicima obolelim od malignih bolesti u terminalnom stadijumu, kao i starima i iznemoglima. Upravniku se prikazuje kompletno medicinski obrađen slučaj u cilju odlaganja odsluženja kazne za 3 meseca u proseku. Dvojici zatvorenika, jedan oboleo od tumora medijastinuma, a drugi od tumora nadbubrega, prekinuto je odsluženje kazne do daljnjeg, kao i zatvoreniku starijem od 80 godina zbog opšte slabosti.

* * *

Medicinsku negu zatvorenika u KPZ u Sremskoj Mitrovici obavljaju 6 lekara, jedan stomatolog i 22 medicinska tehničara. Načelnik zdravstvene službe je lekar, specijalista neuropsihijatrije (specijalizaciju dobio od KPZ). Jedan lekar je specijalista transfuzije, a četvoro su lekari opšte medicine. Od 22 tehničara jedan je laborant, jedan stomatološki tehničar, a ostali opšte medicine. Radno vreme je od 07h do 15h, a u toku popodneva i noći lekari su u pripravnosti. Tehničari rade u četiri smene.

U prijemnom i otvorenom odeljenju, kao i u zgradi gde je stacionar nalazi se po jedna lekarska ordinacija. Ordinacija postoji i u paviljonu „Zelengora” i u otvorenom odeljenju „Veliki salaš” koji su sklopu KPZ. Planira se da u svakom paviljonu bude otvorena po jedna ordinacija.

Specijalista interne medicine dolazi jednom nedeljno kao konsultant, oftalmolog i fizijatar jednom mesečno, ortoped, dermatovenerolog i otorinolaringolog dvomesečno. Za ostale preglede, kao i hitne slučajeve zatvorenike vode u civilne zdravstvene ustanove. U ovim ustanovama

se povremeno pojavljuju problemi zbog sprovođenja zatvorenika kao i usled ograničenih medicinskih sredstava.

U toku posete u stacionaru je bilo smešteno 28 zatvorenika, a kapacitet je 32. Najviše je obolelih od hroničnih psihoza, trenutno 18. Kod ozbiljnijih pogoršanja zatvorenici se premeštaju u Centralnu zatvorsku bolnicu u Beogradu.

Nabavka lekova obavlja se putem tendera, a delom i centralno. Primećeno je da je apoteka dobro snabdevena lekovima bez obzira na ograničenja RZZO. Po rečima načelnika, trenutno nema svih lekova koji su potrebni zatvorenicima, pa ih oni nabavljaju preko rodbine. Trenutno je stopirana i antivirusna terapija za lečenje hepatitisa C.

Laboratorija radi osnovne laboratorijske analize, a uz saglasnost zatvorenika, dva puta nedeljno i testiranje na hepatitis i HIV.

Prilikom dolaska u KPZ zatvoreniku se otvara zdravstveni karton, obavlja se opšti pregled, evidentiraju se ranija oboljenja i rade se laboratorijske analize. Svima se radi test na opijate u krvi. Rtg snimanje pluća radi se po indikacijama. Osim prvog pregleda, zatvorenicima je zdravstvena zaštita svakodnevno dostupna. Dnevno se obavi 150 do 200 pregleda. Najčešće bolesti su poremećaji ličnosti, bolesti zavisnosti (450 zatvorenika), bolesti srca, respiratorne infekcije i bolesti kičme i zglobova. Trenutno je 18 zatvorenika obolelo od Hepatitisa C. Njihovo lečenje se sprovodi u saradnji sa Infektivnom klinikom KC Srbije u Beogradu. Kod bolesti zavisnosti se ne sprovodi metadonska terapija. U poslednjih godinu dana evidentirana su dva slučaja predoziranja.

Terapiju dele medicinski tehničari. Psihoaktivne supstance zatvorenici dobijaju u pojedinačnim dozama, a ostalu terapiju dobijaju na 21 dan.

Osim zdravstvenog kartona, ne postoje posebni protokoli kao u drugim ustanovama ovoga tipa. Sve povrede, kao i pregledi pre mera prinude i smeštaja u samicu se evidentiraju samo u zdravstveni karton. U toku 2011. godine sprovedene su dve mere vezivanja kod zatvorenika koji su bili agitirani i kod kojih je postojala mogućnost da povrede sebe ili druge. Ova mera ne traje duže od 24h, primenjuje se u stacionaru pod nadzorom neuropsihijatra koji propisuje i medikamentoznu terapiju injekcijama..

Trpezarija je relativno skoro renovirana. Prostrana je i dobro provetrena i osvetljena. Pod je čist. Dovoljan je broj stolova i stolica. Kuhinja se sastoji od više prostorija (magacini, gardaroba za zaposlene, prostorija za kuvanje) koje su oronule i neuslovne. Zaposlena su četiri profesionalna kuvara (dvojica na neodređeno radno vreme) i četrdesetak zatvorenika.

Jelovnici se sastavljaju na nedelju dana i izloženi su na vidnom mestu. Dnevna kalorijska vrednost kreće se od 13.461 J do 15.067 J. Pored običnog jelovnika, postoje i jelovnici za zatvorenike sa bolestima gastrointestinalnog trakta (ulcus), bubrega i jetre, šećerne bolesti, kao i za zatvorenike muslimanske veroispovesti.

Obilazeći KPZ u Nišu, Požarevcu i Sremskoj Mitrovici primećeno je da zdravstvene službe različito funkcionišu. Za ovo nije odgovorna samo loša materijalna situacija, već i neupućenost zdravstvenog osoblja više nego nezainteresovanost. Osoblje je upućeno samo na sebe, ne postoji saradnja među ustanovama, razmena iskustava. U većinu ustanova predstavnici Ministarstva zdravlja dolaze samo na osnovu tužbe zatvorenika.

Radi zaštite prava i zdravstvenog osoblja i zatvorenika, neophodno je napraviti procedure o radu na nivou svih zavoda. Tako bi sve ustanove ovoga tipa imale iste zdravstvene kartone, svim zatvorenicima bi se na istovetan način obavljao prvi pregled, laboratorijske analize, isto bi se prepoznavale, identifikovale i pratile rizične grupe. U svim ustanovama bi se terapija delila po usvojenim procedurama. Protokoli mera prinude, akcidentalnih povreda, povreda na radu i umrlih bili bi isti za sve ustanove. Takođe je neophodno potpisivanje zatvorenika u smislu obaveštenosti o bolesti, kao i o predloženim dijagnostičkim metodama i lečenju.

53

VII – DRUGI ASPEKTI ŽIVOTA OSUĐENIH OSOBA

a) KPZ Niš

Prijemno odeljenje je prvi deo zatvora sa kojim se osuđeni susreću. U prijemnom odeljenju potrebe i karakteristike svakog osuđenog analizira stručni tim koji se sastoji od: sociologa, pedagoga, specijalnog pedagoga i psihologa.

Za procenu ličnosti primenjuju se upitnik, intervju, analiza sudskih odluka, a vodi se računa o zdravstvenom, socijalnom, materijalnom stanju, ponašanju u periodu adaptacije.

Kada je reč o krvnim deliktima i dužim kaznama, ili kad to neka služba posebno traži, u okviru baterije za procenu ličnosti primenju se i test opštih sposobnosti (Ravenove progresivne matrice), skale za procenu ličnosti (MMPI, CI), projekтивne tehnike (Mahover, TNR), što predstavlja višeslojan i primeren pristup ličnosti osuđenog.

Služba za prijem saraduje sa službom obezbeđenja i zdravstvenom službom na dnevnom nivou.

Na osnovu nalaza koji se napravi na prijemnom odeljenju donosi se odluka gde će osuđeni biti raspoređen, odnosno, u kojem paviljonu će služiti kaznu.

U upravi zatvora objašnjeno nam je da se aktivnosti određuju na osnovu procene potreba svakog pojedinačno, kao i to da zaposleni na prijemnom, po potrebi, mogu da pružaju konsultantske usluge vaspitačima u vezi problema koji se pojavljuju tokom izdržavanja kazne osuđenih. Međutim, s obzirom na broj osuđenih lica u ustanovi, kao i na ukupnu organizaciju, pitanje je koliko je stvarno moguće na individualizovan način sagledati i odgovoriti na potrebe osuđenih.

Poseban problem predstavlja činjenica da jedan vaspitač pokriva i po nekoliko desetina osuđenih, čime se ovaj proces dodatno obesmišljava.

Objektivno posmatrano, program angažovanja osuđenih je veoma siromašan i sporadičan. Nedovoljna uključenost pripisuje se nezainteresovanosti osuđenih ili nekim spoljašnjim momentima i sasvim neprimereno se ne dovodi u vezu sa konceptom tretmana, organizacijom u ustanovi, profesionalnim kompetencijama zaposlenih i sl.

Nekoliko meseci trajao je program opismenjavanja koji je vodio jedan od osuđenih. Kroz program je prošlo 15 – 20 polaznika. Sa odlaskom ovog osuđenog i program opismenjavanja je prestao. Sve ovo govori o vrlo lošoj strategiji uprave u pogledu rada na edukaciji osuđenih.

54

Ne organizuju se nikakvi kulturni događaji jer je dom kulture spaljen tokom pobune 2011. godine. Uprava smatra da im, kako kažu, nedostaje prostor za kulturne i obrazovne aktivnosti.

Imaju biblioteku. Ustanova ne obezbeđuje novine, sami osuđeni mogu da ih kupe. Imaju TV salu na svakom spratu, tj. u svakoj vaspitnoj grupi.

Osuđenima je na nivou vaspitne grupe dostupan Zakon i izvršavanju krivičnih sankcija (ZIKS), Pravilnik o kućnom redu, Priručnik za osuđene, a postoji i mogućnost da traže razgovor sa nekim od zaposlenih. Obavešteni smo da ima osoba koje redovno traže razgovor, a ima onih koje vaspitna služba mora da podseća na tu mogućnost. Takođe, jedan broj osuđenih redovno odbija da razgovara sa zaposlenima u stručnim službama.

U ovoj ustanovi u prethodnom periodu odvijao se jednogodišnji projekat „Bez droge“ u koji se uključilo oko 20 osoba, a završilo ga je 11. Nisu nastavili sa tom aktivnošću, za šta nismo dobili obrazloženje.

Osuđeni imaju direktan kontakt samo sa vaspitačima, i za svaki drugi vid komunikacije sa zaposlenima (najčešće upravnikom) potrebno je pisati molbu.

b) KPZ Zabela

Na prijemnom odeljenu radi troje zaposlenih: jedan psiholog, jedan andragog i jedna osoba sa završenim učiteljskim fakultetom.

U toku 30 dana, koliko osuđeni može da se zadrži na prijemnom odeljenju, obavlja se procena ličnosti. Svi u timu, koji čini njih troje, primenjuju dijagnostički intervju i upitnik za procenu rizika. Pošto se dešava da osuđeni stigne u zatvor samo sa presudom, bez ikakvih drugih podataka, psiholog, po potrebi, primenjuje dodatne psihološke instrumente za procenu ličnosti (MMPI i eventualno Plučik).

Upitnik za procenu rizika koji je obavezni deo procedure procene ličnosti preuzet je iz Velike Britanije. Njime se procenjuje rizik od recidiva i ispoljavanja rizičnih ponašanja prema sebi i drugima tokom izdržavanja kazne.

Upitnik je preveden, ali nije obavljena standardizacija normi za procenu za našu populaciju, odnosno norme nisu napravljene prema našim kulturološkim i životnim obrascima. Tako, na primer, u delu koji se tiče podataka o obrazovanju, mestu stanovanja (kraj u kome se živi) i zaposlenju, naši ispitanici dobijaju veoma mali broj bodova jer je u Britaniji opšti nivo obrazovanja znatno višeg stepena, mogućnost za zaposlenje i realna zaposlenost neuporedivo veća, a mesto stanovanja ukazuje na pripadnost društvenoj grupi. Takođe, upitnik nije dovoljno osetljiv, ali ni primenjiv kada je reč o osuđenima koji su u zatvoru zbog krivičnog dela prodaje i distribucije narkotika. Tako oni koji se mogu smatrati dilerima dobijaju bolju ocenu od, na primer, lečenih narkomana.

Praksa je takva da osuđenu osobu ne prate podaci od službi institucija drugih sistema (Centri za socijalni rad i sl). Na prijemu se dobijaju podaci uglavnom samo od osuđenog lica, a oni su po pravilu teško proverljivi.

Prilikom prvog susreta, zaposleni u prijemnom odeljenju upoznaje osuđenu osobu sa propisima, tj. dobija Priručnik za osuđene. Tom prilikom se kaže da će i kasnije preko vaspitača osoba moći da traži sastanak sa psihologom, ukoliko bude imala potrebu za tim. Ovaj susret traje oko 10 minuta.

Procena ličnosti osuđenog lica traje u proseku jedan do dva sata, a nekada i duže. Ispitivanju prethodi priprema, tj. upoznavanje sa dokumentacijom o osuđenom.

Na osnovu podataka prikupljenih tokom ispitivanja na prijemu, zaključak o programu postupanja i raspoređivanja osuđenog lica formira tim koji čine lekar, šef odseka za ispitivanje ličnosti, nadzornik iz obezbeđenja i šef odseka radne snage. Pre donošenja konačne odluke sastaje

se i prošireni tim u kome su, pored prethodno navedenih, i predstavnici različitih pogona. Konačnu odluku donosi upravnik sa načelnicima službi. Osuđeno lice dobija primerak odluke.

U odnosu na program postupanja, osuđeni može da bude raspoređen u otvoreno, poluotvoreno i zatvoreno odeljenje. U okviru svakog od ovih programa postoji grupa sa strožijim i manje strogim pravilima.

Prelazak iz jedne grupe u drugu zahteva ponovnu procenu rizika koju vrši vaspitač.

Program postupanja se preispituje zavisno od dužine kazne. Za kaznu od:

- 3 godine preispituje sa na tri meseca
- 3 – 10 godina preispituje sa na šest meseci
- preko 10 godina preispituje sa na godinu dana

Jedan od najspornijih paviljona u Srbiji je 7. paviljon ove ustanove. Reč je o zgradi izdvojenoj dodatnim zidom od ostatka zatvorskog kruga. Tu se izdržavaju mere smeštanja u „samice” pojačan nadzor i usamljenje lica sa kaznama od 20 do 40 godina i osuđena lica koja su tu iz bezbednosnih razloga (po njih ili po druge). Ovi poslednji pišu molbu da bi bili u tom paviljonu. Sobe su sa 2 i 4 kreveta, imaju TV. Oni koji su smešteni u ovom paviljonu ne mogu biti radno uposleni. Prilikom prijema, od 10 – 20 osuđenih jedan traži da bude raspoređen u paviljon 7. Ima ih više koji tokom izdržavanja kazne traže paviljon 7, uglavnom zbog dugova i svađa sa drugim osuđenima.

56

Helsinški odbor je tokom 2010. i 2011. godine dobio više od 190 pisama i žalbi iz raznih zatvora u Srbiji. Gotovo polovina ovih pritužbi dolazila je od ljudi smeštenih u ovom paviljonu. Helsinški odbor je u sklopu Nacionalnog preventivnog mehanizma bio deo tima Zaštitnika građana koji je posetio ovaj paviljon u decembru 2011. godine. O rezultatima i nalazima iz ove posete svedoči izveštaj dostupan na strani www.zastitnik.org.rs

U ustanovi rade dva psihologa, jedan na prijemu i drugi u odseku za vaspitno korektivni rad. Posle raspoređivanja psiholog iz odseka za prijem nema više kontakt sa osuđenim licem, osim ako osuđeni sam to ne zatraži preko vaspitača.

Psiholog je na edukaciji za psihoterapiju transakcionom analizom (III godina). Postoji plan da se, prema principima ove psihoterapije, napravi program za osuđene, ali nemaju dovoljno vaspitača koji bi mogli to da sprovedu.

U poslednje vreme struktura zatvorenika se značajno promenila i sve je više lica koji su narkomani. Sada ih ima oko 400. Ova činjenica zahteva bitne promene u tretmanu,

profesionalnim znanjima i veštinama zaposlenih, kao i programima za resocijalizaciju osuđenih, što za sada ne postoji. Postupa se na način koji je primenjivan pre pojave narkomanije kao učestale društvene pojave. Treba konstatovati i to da su uslovi pod kojima zatvorenici već duži vremenski period žive generalno lošiji jer prostorni kapaciteti i broj zaposlenih ostaje isti dok se broj osuđenih povećava.

PREPORUKE

Republika Srbija dobila je u martu 2012. godine status kandidata za punopravno članstvo u EU. Do kraja 2012, a najverovatnije početkom 2013. godine moguće je očekivati i datum početka pregovora za članstvo u EU.

Po mišljenju Helsinškog odbora, Srbija će tokom pregovora imati najveći izazov u poglavlju pravosuđa. Slično je bilo i sa drugim zemljama koje su prošle predpristupni proces. Mada je u okviru poglavlja pravosuđa najveći izazov sudstvo, borba protiv korupcije, tj. vladavina prava u najširem smislu, segment institucija za izvršenja sankcija biće posebno veliki problem. Uslovi u zatvorima u Srbiji nisu dovoljno humani i ne zaslužuju prelaznu ocenu. Helsinški odbor će nastaviti da vrši monitoring stanja ljudskih prava u zatvorima u Srbiji i u narednom periodu. Do tada, predstavljamo donosiocima odluka i javnih politika veći broj preporuka koja se odnose na segment izvršenja krivičnih sankcija, tj. zatvora:

57

a) Sistemske preporuke

- Pokrenuti set treninga za sudije širom Srbije sa ciljem da se ostvari objedinjena i izbalansirana sudska politika na nivou cele Republike.
- Hitno oživeti institut uslovnog otpusta, kako bi osuđenima bilo omogućeno da na fer i transparentan način ostvare svoje, zakonom zagarantovano pravo. Razmotriti mogućnost uvođenja komisija za uslovni otpust. Ovo rešenje bilo je primenjivano do 2002. godine. Posle ukidanja ovih komisija odlučivanje o uslovnom otpustu prebačeno je na sudove, što se, za sada, pokazuje kao neuspešna praksa.
- Pokrenuti stručnu raspravu o svrsishodnosti insitituta pritvora u Srbiji. Analizirati slučajeve u kojima su sudije određivale predug i nepravilan pritvor. Analizirati slučajeve u kojima je Srbija morala da plaća odštetu za neprimereno dug pritvor. Uspostaviti objedinjenu sudijsku politiku u

oblasti pritvora. Izvršiti dodatnu edukaciju sudija, ali i tužilaca u oblasti pritvora.

b) Specifične preporuke

- Prilikom selekcije za prijem radnika u Zavod posebno voditi računa o socijalnoj i emocionalnoj kompetentnosti kandidata.
- Edukovati postojeće stručnjake ili uposliti one koji će biti u mogućnosti da rade sa posebnim kategorijama zatvorenika (zavisnici od psihoaktivnih supstanci, ili zatvorenici sa poremećajima ličnosti).
- Permanetno podsticati svo osoblje da upotpunjuje znanja i stručnu sposobnost kroz kurseve i seminare, savetovanja; insistirati na primerima pozitivnog rukovođenja, čovečnom postupanju sa zatvorenicima, većoj efikasnosti i angažovanom pristupu poslu.
- Povećati broj zaposlenih u Službi za tretman kako bi se odnos broja osuđenika i vaspitača podigao na optimalni nivo, a rad na tretmanu učinio efikasnijim.
- Poboljšati uslove života i rada osoblja povećavanjem njihovih zarada i drugim stimulacijama za njihov angažovan, savestan i zakonit rad.
- Radi prevencije izgaranja, osoblju pružiti adekvatnu podršku kroz mogućnost češćih i kraćih godišnjih odmora, napraviti reorganizaciju rada tako da se smanje časovi stresnog posla, omogućiti fleksibilno planiranje posla, bolje uslove rada, kontinuiranu edukaciju i jasne organizacione ciljeve
- Osoblje zavoda i centara za socijalni rad podsticati da, kad god je to moguće, sarađuju i, kroz kooperativan rad i primenu, ne samo direktnog, već i indirektnog tretmana, ostvaruju što kvalitetniju i što je moguće bolju pripremu zatvorenika za normalnu reintegraciju u društvo, a posebno u održavanju i poboljšanju njihovih odnosa sa porodicom, drugim osobama i društvenim organizacijama.
- Putem medija i drugih sredstava informisanja uticati na razbijanje predrasuda i stavova javnosti vezanih za etiketiranje i stigmatizaciju osuđeničke populacije i uopšte zavodskih ustanova.

- Stalno podsticati osoblje da upotpunjuje svoja znanja i stručnu sposobnost pohađanjem kurseva za usavršavanje, dodatnim obukama i edukacijama, savetovanjima i primerima pozitivnog rukovođenja, sa težnjom ka čovečnom postupanju, većoj efikasnosti i angažovanom pristupu svom poslu.
- Obezbediti zaposlenima posete drugim zatvorima i zavodima radi razmene iskustva